

Ю. М. Мирошніченко

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД
ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ
СПРАВ**

Науково-практичний посібник
за редакцією професора М. Г. Щербаковського

Харків

2022

Рекомендовано до опублікування Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 29 листопада 2022 р.)

Рецензенти:

Степанюк Р. Л. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Коваленко В. В. – кандидат юридичних наук, професор, вчений секретар секретаріату вченої ради Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Мирошніченко Ю. М. Використання спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ / за ред. проф. М. Г. Щербаковського. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2022. 97 с.

У посібнику висвітлено проблеми залучення спеціалістів та експертів під час судового розгляду кримінальних справ.

Розглянуто поняття й форми використання спеціальних знань у судовому провадженні. Розкрито поняття тактики та технології проведення судових експертиз, виокремленні ситуації, що виникають під час судового розгляду кримінальних справ. Охарактеризовано етапи проведення експертизи в суді. Висвітлено особливості підготовки до проведення експертизи, дослідження та оцінки висновку експерта. Запропоновано тактичні прийоми допиту експерта в суді.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищою юридичної освіти, суддів, прокурорів, адвокатів.

Ю. М. Мирошніченко, 2022

ПЕРЕДМОВА

Сучасне правосуддя неспроможне ефективно функціонувати без використання знань у найрізноманітніших галузях людської діяльності. Причина цього полягає в тому, що від судді не можна очікувати, що він буде фахівцем у всіх сферах, особливо у тих випадках, коли питання, які вимагають розв'язання, пов'язані з технічними та іншими знаннями. Ось чому процесуальні системи передбачають участь фахівців, які добре обізнані та глибоко вивчають предмет і можуть поділитися своїми знаннями з судовим органом для встановлення істини¹.

Такі знання в процесуальному законодавстві та юридичній науці отримали назву спеціальних. Носій спеціального знання традиційно зветься обізнаною людиною – незацікавленою в результаті розгляду справи особою, яка має спеціальні знання й залучається сторонами або судом до участі в кримінальному судочинстві для сприяння у встановленні обставин, що мають значення для кримінальної справи, в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством².

Зародившись у криміналістиці, поняття «спеціальне знання» набуло широкого розповсюдження в теорії та практиці всіх видів судочинства. Проблеми використання спеціальних знань у розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ постійно

¹ Martorelli, J. P. (2017). La Prueba Pericial Consideraciones sobre la prueba pericial y su valoración en la decisión judicial [The Expert Evidence Considerations on the expert evidence and its assessment in the judicial decision]. *Derechos en acción*, 4, p. 131. DOI: <https://doi.org/10.24215/25251678e051>

² Шапиро Л. Г. Специальные знания в уголовном судопроизводстве и их использование при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар. 2008. С. 14.

привертали до себе увагу вчених і практиків. Вагомий внесок у дослідження актуальних питань застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні зробили українські науковці: П. Д. Біленчук, О. О. Бондаренко, Т. В. Варфоломеева, В. В. Седнев, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, В. В. Коваленко, В. О. Комаха, М. В. Костицький, І. І. Котюк, О. А. Кравченко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, Г. М. Надгорний, В. Т. Нор, Б. В. Романюк, З. М. Соколовський, В. М. Тertiшник, В. В. Тіщенко, В. В. Ціркаль, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та інші представники наук кримінального процесу й криміналістики.

Спеціальні знання відіграють ключову роль у кримінальному судочинстві. Це важливий інструмент, який допомагає встановити істину, забезпечити об'єктивність та справедливість кримінального провадження. Тому роль обізнаної особи в кримінальному судочинстві важко переоцінити. Водночас використання спеціальних знань вимагає грамотного та відповідального підходу, щоб уникнути помилок та забезпечити законність судочинства. Без цього, навіть найпередовіші наукові досягнення можуть бути використані не на благо, а на шкоду.

Провідною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є судова експертиза – багатозначне поняття, яке у практичному плані означає судово-експертну діяльність, науковому – галузь знань, процесуальному – джерело доказів, у доказуванні – засіб доказування, гносеологічному –

особливий вид дослідження, правозастосовному – процес та результати застосування спеціальних знань¹.

У пропонованому посібнику наведені теоретичні положення та практичні рекомендації щодо застосування спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ, які доповнюють традиційний курс криміналістики, що зазвичай спрямований на оптимізацію експертного забезпечення виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Його актуальність визначається необхідністю ознайомлення здобувачів вищої освіти, викладачів, практикуючих юристів із сутністю та особливостями використання суб'єктами кримінального процесуального доказування і насамперед судом допомоги обізнаних осіб через проблемно-орієнтоване обговорення пов'язаних із цим питань процесуального, тактичного, організаційного характеру.

¹ Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. С. 5.

Глава 1

ПОНЯТТЯ, ФОРМИ І ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Визначення поняття «спеціальні знання» в контексті кримінального провадження

Попри широке використання терміну «спеціальні знання» у правовому просторі, офіційне визначення позначеного ним поняття відсутнє. Опосередковано відповідь на питання щодо того, які знання стосовно правозастосування є спеціальними, дає дефініція поняття «судова експертиза»¹, що містить відкритий, з нашого погляду, перелік таких знань, з-поміж яких дані науки, техніки, мистецтв, ремесел.

Проте обсяг спеціальних знань сферою експертної діяльності не вичерпується. Визначення поняття слід починати з виявлення та дослідження його сутнісних ознак, властивостей та якостей. Однією з першорядних ознак, за якою в юридичній науці пропонується відрізнити спеціальне знання від сукупності знань, що такими не є, називають загальнодоступність, загальновідомість останніх².

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232; із змінами станом на 01.08.2022.

² Треушников М. К. Судебные доказательства. М.: Городец, 1997. С. 269; Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. Иркутск: Изд-во Иркутского гос. ун-та, 1978. С. 23; Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания». Криминалистика и судебная экспертиза. Киев: Вища школа, 1980. Вып. 21. С. 37 та ін.

Однак визначення спеціального знання як протилежності знання загальновідомого (загальнодоступного) є надто проблематичним. Загальновідомість і загальнодоступність – вочевидь оцінні категорії, що не можуть бути прийняті як об'єктивний критерій, за яким те чи інше знання може бути зараховано до розряду спеціальних, через відсутність цілком визначеної й усталеної дефініції самих термінів «загальновідомість» і «загальнодоступність».

Співвідношення спеціальних і загальновідомих знань за своєю природою мінливе, обумовлене такими факторами, як місце та час, рівень розвитку соціуму й інтегрованості наукових знань у повсякденне життя людини¹. Тому справедлива колись думка про спеціальне знання як про знання, що не має масового поширення, яким володіє обмежене коло фахівців², не витримує критики у вік небачених раніше інформаційно-комунікаційних технологій, коли більша частина населення планети має доступ до глобальної інформаційної мережі, що повсюдно замінила традиційні засоби набуття відомостей про більшість галузей людської діяльності, отримати досить глибокі знання про які для допитливого розуму тепер не становить непереборної перешкоди.

Однак тут необхідне застереження. Звісно, отримати потрібну наукову інформацію, освоїти ту чи іншу практичну навичку стало незрівнянно простіше, ніж це було 50, 40 або навіть 30 років тому, але також безперечно й те, що для цього знадобиться тривалий час,

¹ Россинская Е. Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. *Журнал российского права*. 2001. № 5. С. 33-34.

² Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. М.: Юридическая литература, 1967. С. 91.

якого суб'єкти процесуального доказування, що потребує застосування спеціальних знань «тут і зараз», просто не мають. І саме тому звернення за допомогою до обізнаної особи оптимізує судове провадження.

Разом з тим не цілком правильно вважати, що знання є спеціальними лише через те, що для розв'язання виниклих питань суб'єкту кримінального провадження недостатньо власних знань¹. Суддя, наприклад, до того, як обійняти свою посаду міг бути фахівцем у тій чи іншій неюридичній галузі й через це може мати цілком адекватну відповідь на постале питання.

Проте його знання не можуть бути повною мірою використані у кримінальному провадженні як спеціальні. В кращому випадку відповідні навички можуть бути застосовані в роботі з доказами, але до появи нового доказу не ведуть, оскільки суміщення процесуальних функцій судді та спеціаліста або експерта є принципово неможливим.

В юридичній літературі існує думка, згідно з якою спеціальні знання можуть бути отримані лише у рамках вищої професійної освіти². Однак повністю погодитися з нею також не можна, оскільки вона справедлива лише щодо судового експерта (ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України – далі КПК України), робота якого характеризується яскраво вираженим науково-дослідним пошуком.

¹ Дулов А. В. Вопросы теории судебной экспертизы в советском уголовном процессе. Минск: Изд-во БГУ, 1959. С. 4; Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. М.: Юридическая литература, 1967. С. 90-91.

² Степанов В. В., Шапиро Л. Г. Концептуальные проблемы понятия специальных знаний в уголовном судопроизводстве. *Вестник криминалистики*. 2004. Вып. 4 (12). С. 15.

Жодних вимог до рівня освіти спеціаліста (ст. 71 КПК України) процесуальне законодавство не містить. У цій ролі для надання правосуддю необхідної допомоги можуть бути залучені не тільки особи, котрі мають глибокі теоретичними знаннями, а й люди, які внаслідок тривалого заняття певним видом практичної діяльності, ремесла, промислу набули особливої досвідченості.

Відтак не правильно зводити спеціальні знання до системи наукових даних (відомостей). Також не доцільно обмежувати спеціальні знання конкретними галузями людської діяльності. З огляду на те, що кримінальне правопорушення може вчинятись у найрізноманітніших сферах і стосуватися різних суспільних відносин, принципово до участі в справі може бути залучено фахівця будь-якої наукової або практичної галузі¹.

Однією з нечисленних безперечних ознак спеціальних знань є сфера та мета їх використання – сприяння правосуддю, що реалізується у передбачених законом формах. Так само очевидною властивістю спеціального знання, з нашого погляду, слід вважати його корисність – здатність задовольняти конкретні потреби кримінального провадження. Наприклад, положення правила 702 Федеральних правил доказування, які застосовуються в Сполучених Штатах, стверджують, що свідчення експерта є прийнятними, якщо вони можуть допомогти суддям виконувати свої обов'язки².

Тобто керівним принципом сукупності правил, які регулюють допустимість показань експерта, є допомога: щоб бути прийнятними,

¹ Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. С. 51.

² Federal Rules of Evidence. Legal information institute. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_702

свідчення експерта повинні бути корисними¹. Марні свідчення у кращому разі зайві й, можливо, гірші, ніж даремні, оскільки потенційно можуть заплутати питання та призвести до витрат на судові розгляди, яких можна уникнути. Такі докази неприпустимі не тільки за законом, а й як пряма екстраполяція з основних канонів раціональності².

Щодо проведення судових експертиз, то не будь-які спеціальні знання можуть бути придатні. По-перше, ці знання повинні мати науковий характер. По-друге, вони мають бути достатньо усталеними: якщо не загальновизнаними, то панівними у науковій спільноті та перевіреними експертною практикою в цей період. По-третє, на підставі цих знань має бути розроблена науково обґрунтована та доступна для застосування методика провадження певного виду експертиз³.

Отже, за відсутності необхідного набору об'єктивних критеріїв віднесення знань до розряду спеціальних слід керуватися правилом співвідношення загального й особливого. Тому немає і, вочевидь, ніколи не буде певного переліку спеціальних знань. Знання може бути спеціальним лише відносно загального знання в конкретній області теоретичної або практичної діяльності. Так само як юридичне знання є спеціальним стосовно, скажімо, будівельної, промислової, сільськогосподарської науки та практики, знання, які

¹ Expert Legal Testimony. (1984). *Harvard Law Review*, 97(3), p. 797. URL:<https://doi.org/10.2307/1340898>

² Roberts, P. (2015). Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis, *Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences B*, 370 (1674), p. 4. DOI: 10.1098/rstb.2014.0256. (дата звернення 10.10.2022).

³ Якимович Ю. К. Использование специальных знаний в криминалистике и уголовном судопроизводстве. *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 3. Гісторыя. Эканоміка. Права*. 2014. № 3. С. 102.

через спеціальну освіту, професійну підготовку, досвід роботи мають представники цих галузей, є спеціальними для сфери правозастосування.

У кримінальному судочинстві загальними знаннями є все те, що належить до наук кримінального циклу. З огляду на це виникло таке, що тривалий час не знаходить свого розв'язання, питання про те, чи є спеціальними для кримінального процесу знання з інших галузей права.

Переважає більшість науковців дає на нього негативну відповідь, посилаючись насамперед на те, що юридичні знання належать до виняткової компетенції слідчого, прокурора, суду й не можуть використовуватися для розв'язання виниклих під час кримінального провадження правових питань¹. Стверджується, що

¹ Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: Курс общей теории. М.: Норма, 2006. С. 186; Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: научно-практическое пособие. М.: Проспект, 2001. С. 124; Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т.; Т. 2. М.: Наука, 1970. С. 434; Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т.; Т. 2. Санкт-Петербург : Альфа, 1996. С. 286; Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М.: Госюриздат, 1950. С. 274-275; Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. М.: Юридическая литература, 1973. С. 725; Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. М.: Городец, 1999. С. 8; Шапиро Л. Г. Специальные знания в уголовном судопроизводстве и их использование при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар. 2008. С. 11-12; Тарасов Л. Л., Шарипова Л. Р. «Правовые заключения» экспертов и специалистов в российском судопроизводстве. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Право*. 2017. Т. 8. Вып. 4. С. 430-442; Клевцов В. В. Понятие специальных знаний в уголовном судопроизводстве. *Судебная экспертиза*. 2009. № 3. С. 113. Комар Ю. М. Актуальні питання визначення поняття «спеціальні знання» в криміналістиці. *Проблеми та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики* : матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 жовтня 2020 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 248; Корухов Ю. Г. Допустимы ли правовые и юридические экспертизы в уголовном процессе. *Законность*. 2000. № 1. С. 39-40; Плесовских Ю. Г. «Правовая судебная экспертиза» в адвокатской практике. *Адвокатская практика*. 2009. № 4. С. 7-8 та ін.

цивільну, господарську, фінансову, податкову, виборчу та інші галузі права у тому чи іншому обсязі в юридичних вишах вивчають усі студенти, курсанти та слухачі, й диплом про вищу юридичну освіту, наявність якої є обов'язковою умовою для призначення на посади суддів, прокурорів, слідчих, підтверджує наявність у них знань з названих дисциплін¹. Зокрема, відповідно до ст. 127 Конституції України на посаду судді може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту², а згідно зі ст. 27 Закону України «Про прокуратуру» прокурором може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, якою є освіта, здобута в Україні (або на території колишнього СРСР до 1 грудня 1991 року) за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра³.

Доволі категорично щодо цього висловлюється Т. В. Авер'янова, на думку якої незнання слідчими, суддями, дізнавачами у необхідних межах певних галузей права – це проблема правозастосовця, а спроби розв'язати її завдяки залученню до з'ясування питань права у кримінальному провадженні експертів-правознавців означають перекласти на них тягар доказування⁴.

Формально так і є, але не можна заперечувати й того, що у розмаїтті нормативних актів, які необхідно знати при розслідуванні нових видів злочинів і якими доводиться керуватися слідчим,

¹ Тарасов Л. Л., Шарипова Л. Р. «Правовые заключения» экспертов и специалистов в российском судопроизводстве. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Право*. 2017. Т. 8. Вып. 4. С. 435.

² Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

³ Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015, № 2-3, ст. 12.

⁴ Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: Курс общей теории. М.: Норма, 2006. С. 187.

прокурорам, суддям у своїй роботі, жоден юрист професійно у необхідному обсязі розібратися не в змозі¹. Ба більше, небезпідставно вважається, що за допомогою до фахівців в окремих галузях права звертаються найбільш кваліфіковані та досвідчені судді, які розуміють складність сучасних правових колізій², а отже, необхідність розв'язання проблеми залучення до участі у кримінальному провадженні фахівців у різних галузях правової науки є очевидною.

Показово, що чинним законодавством передбачена можливість надання консультацій у формі правової допомоги професійним учасникам кримінального провадження у касаційній інстанції. Так, після передачі кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду визначений у ньому суддя-доповідач у разі необхідності звертається до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді стосовно підготовки наукового висновку щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду (ч. 7 ст. 434-2 КПК України). Рада утворюється з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права, які мають науковий ступінь доктора юридичних наук або кандидата юридичних наук (доктора філософії) чи інших галузей знань. До участі в засіданні Науково-консультативної ради можуть бути запрошені вчені та

¹ Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография. М. : Юрлитинформ, 2009. С. 58.

² Россинская Е. Р., Галяшина Е. И. Настольная книга судьи: судебная экспертиза. М. : Проспект, 2010. С. 16.

практики, спеціалісти з різних галузей знань, які не є її членами¹. Підготовлені фахівцями-правознавцями пояснення сприяють винесенню законного й обґрунтованого рішення у складних ситуаціях правозастосування.

Варто сказати, що коли йдеться про неприйняття юридичних знань як спеціальних, у кримінальному процесі найчастіше мається на увазі неприпустимість розв'язання правових питань експертним шляхом. Свого часу Пленум Верховного Суду України звертав увагу судів на неприпустимість порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду, зокрема щодо вини, неосудності чи обмеженої осудності². Згодом заборона проведення у кримінальному провадженні експертиз з метою з'ясування питань права була закріплена кримінальним процесуальним законодавством (ч. 1 ст. 242 КПК України).

Тлумачення норм Закону України «Про судову експертизу» також свідчить про те, що: 1) не існує якихось експертів у галузі права – кожен професійний учасник процесу сам повинен виступати знавцем права; 2) юридичні знання є не спеціальними, а загальними знаннями у судочинстві; 3) правові норми не є матеріальними об'єктами, явищами та процесами, які містять інформацію про обставини справи й не можуть вважатися об'єктами дослідження експертів; 4) предметом експертизи є фактичні дані у кримінальному провадженні, а правові норми становлять собою

¹ Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, затвердженого Постановою Пленуму Верховного Суду від 02.02.2018 р. № 1. Пункти 2.1, 2.2 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001780-18#Text>

² Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997 П. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення 10.10.2022).

наявні поза конкретною справою загальні правила, на основі яких повинна даватися юридична оцінка фактичних обставин справи¹. Судова експертиза спрямована на отримання нових доказів по розслідуваному кримінальному правопорушенню або під час судового розгляду, а не оцінку вже встановлених доказів та тлумачення норм права.

Проте, як відомо, посилення в теоретичному спорі на позицію законодавця не завжди може бути визнане переконливим². Тому думка про допустимість використання експертизи для розв'язання питань, що вимагають спеціальних юридичних знань, має чимало прихильників як серед практиків і науковців³, так і поміж законодавців. Приміром, 15.01.2020 р. за № 2741 у парламенті був зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення експертизи з питань права»⁴. Щоправда Головне науково-експертне управління

¹ Навроцький В. О. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: https://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf (дата звернення 10.10.2022).

² Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 3 т. Т. 1. Общая часть. М.: Волтерс Клувер, 2007. С. VII.

³ Зотов Д. В. Правовая экспертиза в уголовном судопроизводстве: от легализации к процессуальной регламентации. Воронеж : Издательский дом ВГУ, 2015. 86 с.; Легких К. В. Загальнонаукові та процесуальні питання проведення судової правової експертизи в судочинстві України : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 21 с.; Селіванов А. О. Проблема запровадження в судовий процес правової експертизи. *Право України*. 2002. № 8. С. 32-34; Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. С. 492-494; Гаухман Л. Нужна правовая экспертиза по уголовным делам. *Законность*. 2000. № 4. С. 21-24; Эксархопуло А. А. Специальные познания в уголовном процессе и их нетрадиционные формы. *Вестник криминалистики*. Вып. 2. 2001. С. 27.

⁴ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення експертизи з питань права»: Проект Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1255>

Апарату Верховної Ради України висловило щодо запропонованої новели низку суттєвих і цілком обґрунтованих, з нашого погляду, зауважень. У висновку управління йдеться, зокрема, про те, що тлумачення науковцями законодавчих актів, пов'язане з наявністю у цих актах неясностей, неузгодженостей, суперечностей чи інших недоліків, не може розглядатися як судова експертиза. Водночас у запропонованому проекті не визначено, кого слід вважати «визнаними фахівцями» в галузі права, яких передбачається залучати до проведення таких експертиз, і за яким критерієм особа може бути віднесена до цієї категорії. За результатами обговорення у профільному комітеті автор відкликав свій законопроект.

Проведення судових експертиз з метою розв'язання виниклих у кримінальному провадженні правових питань, недопустиме через пряму законодавчу заборону та проблематичне з методичного погляду. Адже, постулат, згідно з яким судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань, ставить перед прихильниками судово-правових експертиз нерозв'язне питання щодо того, які знання для сфери судочинства слід вважати спеціальними.

Якщо погодитися з тим, що для кримінального процесу спеціальними є дані решти правових наук, то для цивільного процесу спеціальними, з-поміж інших, логічно вважати знання з кримінально-правових дисциплін, в адміністративному судочинстві як такі можуть розглядатися положення цивільного, а в господарському – адміністративного права. Очевидно, що це

суперечить здоровому глузду, а отже, віднесення юридичних знань до спеціальних залежно від виду процесу є докорінно помилковим¹.

Специфіка експертної діяльності полягає в тому, що незалежно від виду судочинства (цивільне, адміністративне, кримінальне, господарське, конституційне) вона єдина за своєю методичною суттю². Концептуальні основи юридичних чи правових судових експертиз неможливо створити для якогось одного виду судочинства, не враховуючи теорії судової експертології, яка давно довела єдність інтегрованої природи всіх родів і видів судових експертиз незалежно від виду процесу, оскільки об'єкти експертного дослідження, його методологія та експертні технології не залежать від виду процесу, а підпорядковуються загальним для цієї сфери закономірностям³.

В юридичній літературі висловлюється ще одна гідна уваги думка, щодо використання в судово-експертній діяльності правових знань. Маються на увазі експертизи у справах про правопорушення, відповідальність за які передбачена бланкетними нормами кримінального закону.

Диспозиції таких норм містять загальне правило поведінки, відсилаючи суб'єктів правозастосування до інших правових актів. Розглядаючи подібні дослідження з позицій експертології, О. Р. Росинська відносить їх до розряду судово-нормативних експертиз, для вирішення завдань яких експерт повинен мати

¹ Россинская Е. Р. Судебная юридическая (правовая) экспертиза: за и против с позиции современной судебной экспертологии. *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина*. 2016. № 8 (24). С. 58.

² Зайцева Е. А. Концепция развития института судебной экспертизы в условиях состязательного уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. М., 2008. С. 25.

³ Россинская Е. Р. Судебная юридическая (правовая) экспертиза: за и против с позиции современной судебной экспертологии. *Вестник Университета имени О. Е. Кутафина*. 2016. № 8 (24). С. 61.

подвійну компетенцію, тобто володіти, скажімо, пожежно-технічними (економічними, автотехнічними та ін.) та юридичними знаннями¹.

Йдеться про застосування при проведенні окремих видів судово-експертних досліджень правових за формою, але технічних за змістом нормативних актів (інструкцій, положень, правил, стандартів, регламентів), що не робить відповідні експертизи юридичними (правовими). Необхідно розрізняти, слушно зауважує О. Р. Росинська, використання юридичних знань як спеціальних у судово-експертній діяльності й можливість провадження судової правової експертизи, предмет та об'єкт якої надто широкі, не визначені, що унеможливорює розроблення методик експертного дослідження як це властиво для всіх судових експертиз².

В юридичному процесі існує практика проведення науково-правових експертиз, що розглядаються як дослідження, котре передбачає з'ясування та роз'яснення змісту норм права. Таке дослідження проводиться науковцем (експертом) на власний розсуд або за рішенням чи дорученням уповноважених суб'єктів шляхом застосування спеціальних знань у сфері права та використання його результатів у вигляді висновку в правозастосовній діяльності. Проведення наукових експертиз регламентоване Законом України «Про наукову та науково-технічну експертизу». Висновок цієї експертизи має допоміжний (консультативний), суб'єктивний

¹ Там само. С. 63.

² Россинская Е. Р. Концепция судебно-нормативных экспертиз как основа использования специальных юридических знаний в судебно-экспертной деятельности. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2015. № 2 . С. 152.

характер, обумовлений науковими переконаннями експерта, та не є доказом у судовій справі¹.

Тож за своєю природою науково-правова експертиза не є судовою і за юридичною значущістю рівнозначна письмовому роз'ясненню спеціаліста-правознавця. Висновок експерта в галузі права за клопотанням особи, на замовлення якої проводилось відповідне дослідження, може бути долучено до матеріалів кримінального провадження на обґрунтування нею власної позиції по справі. Консультативна функція спеціаліста-правознавця на стадії досудового розслідування та провадження в суді першій інстанції, по суті, повністю співпадає з діяльністю фахівців Науково-консультативної ради під час провадження у Верховному Суді².

До речі, дещо подібне законодавець передбачив у решті процесуальних кодексів (ст. ст. 69 КАС, 70 ГПК, 73 ЦПК України), додавши до кола учасників судового процесу експерта з питань права, діяльність якого не підпорядковується положенням Закону України «Про судову експертизу», а відтак не є судово-експертною і за своєю сутністю має консультативно-роз'яснювальний характер. Думку такого експерта слід розцінювати як доктринальне тлумачення норм міжнародного та вітчизняного права, що має певне значення для формування внутрішнього переконання суду, але доказової сили не має.

¹ Пархоменко Н. М. Науково-правова експертиза: доктринальні та законодавчі виміри. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 81.

² Щербаковський М. Г. Консультаційна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Київ, 2017. Вип. 62. С. 47.

Вважаємо недоцільним доповнювати аналогічною нормою КПК України. По-перше, вона має згадану вище суттєву ваду, що полягає у невизначеності терміну «визнаний фахівець у галузі права». По-друге, за необхідності скористатися порадами, консультаціями знавця окремих галузей права, така особа може бути залучена до участі в кримінальному провадженні як спеціаліст, процесуальне положення якого фактично не відрізняється від статусу експерта з питань права (ст. 360 КПК України).

Водночас заплутаність у деяких випадках нормативної бази, нечіткий зміст правових норм, відсутність належної системності у законотворенні та, як наслідок, наявність колізій юридичних приписів змушує учасників кримінального провадження так чи інакше вдаватися до допомоги правознавців і не тільки тих, які спеціалізуються на вузьких галузях чинного законодавства. Так, зі 175 опитаних нами суддів першої інстанції 12,0 % зверталися до вчених-юристів з питань тлумачення норм права, 38,2 % вважають доцільним запровадження судових експертиз для розв'язання питань, що вимагають спеціальних юридичних знань, 9,2 % визнають це доречним за винятком дисциплін кримінального циклу.

Загалом необхідність та допустимість використання у кримінальному провадженні юридичних знань у формі усних або письмових консультацій чи роз'яснень фахівців у будь-яких галузях права не викликає сумнівів. Сторони не позбавлені права звертатися за консультаціями вчених-юристів та надавати суду їх письмові міркування щодо спірних юридичних питань, зокрема щодо застосування положень кримінального права та процесу. Проте вказані консультації не мають доказового значення.

Вважається, що незалежними та неупередженими консультантами для розв'язання конкретних проблем правозастосування здатні бути наукові установи та їхні співробітники, які мають авторитет в академічних колах. Висловлені ними думки можуть стати вагомим аргументом для визначення порядку застосування норм права у конкретній ситуації¹.

Напевно, так і є, адже навіть виконуючи роботу на замовлення, на платній основі, експерт має залишатися помічником судді у пошуках істини, захищаючи автономію вченого, щоб його дослідження могли бути проведенні з повною неупередженістю. Однак при оцінці такого висновку не можна не зважати й на те, що роль його автора важка через тиск з боку адвоката, який наймає експерта, і через сильну схильність ототожнювати себе зі стороною, на користь якої він працює².

Звертаючись до фахівця за такою консультацією, зацікавленій особі не варто викладати обставини справи, що розглядається в суді. Фахівець не є експертом і з огляду на це позбавлений можливості досліджувати матеріали кримінального провадження. Тому його висновки, що ґрунтуються на оцінці окремих елементів конкретної ситуації, будуть виглядати голослівними та непереконливими, залишаючи місце для доречної критики щодо аналізу обставин, які

¹ Семчик В., Поливодский А. В споре рождается экспертиза. *Юридическая практика*. № 41 (720). 201, 11 октября. С. 21.

² Patenaude, P. (1996-1997). De l'expertise judiciaire dans le cadre du procès criminel et de la recherche de la vérité : quelques réflexions. [Forensic expertise in the context of the criminal trial and the search for the truth: some thoughts]. *Revue de droit*, 27(1-2), p. 1. URL:<https://doi.org/10.17118/11143/12850> (дата звернення 10.10.2022).

йому відомі виключно зі слів особи заінтересованої в результатах розгляду справи.

З тих самих підстав недоцільно ставити перед фахівцем у галузі права питання стосовно кваліфікації дій підсудних, винуватості чи невинуватості, а також щодо оцінки якості досудового розслідування, правомірності дій слідчого, прокурора чи суду. Правознавець, який поважає себе, не стане на них відповідати.

Відтак стороні, котра звернулася за науково-юридичною консультацією, слід моделювати перед фахівцем абстрактну правову ситуацію, але так, щоб вона цілком екстраполювалася на досліджувану судом кримінальну чи процесуальну ситуацію, що склалася у справі. Обґрунтованого висновку суддя, як досвідчений юрист, без уваги точно не залишить. Так, справді, *jura novit curia* (лат. – суддя знає закон), однак, не вдаючись до теоретичної дискусії, у підсумковому рішенні суд змушений буде дати оцінку доводам сторони, яка підкріпила свою позицію думкою авторитетного вченого.

Таким чином, *спеціальні знання – це система відомостей, отриманих обізнаною особою в результаті навчання, теоретичної чи практичної діяльності у різних галузях науки, техніки, творчості, ремесел, промислів тощо, які використовуються у передбачених законом формах з метою сприяння правосуддю.*

Таке визначення, як нам здається, є необхідним і достатнім для наукової комунікації з обговорюваної проблеми. Залежно від форм використання спеціальних знань їх зміст може бути доповнений і уточнений.

1.2. Форми використання спеціальних знань

Форма використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві розглядається як вид практичної діяльності, що передбачає використання професійної майстерності, досвіду та підготовки обізнаних осіб з метою виявлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і визначаються¹: а) процесуальним положенням обізнаної особи (експерт, спеціаліст та ін.); б) метою залучення (пошук, виявлення, фіксація, вилучення, дослідження слідів злочину та ін.); в) значенням одержаних результатів (доказовим або орієнтуючим)².

Найбільшого поширення у криміналістичній літературі знайшла класифікація спеціальних знань, основою якої було покладено факт їх правової регламентації, а саме, всі форми використання спеціальних знань поділені на процесуальні та непроцесуальні³. До непроцесуальних форм застосування спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ можна віднести отримання сторонами фахових порад з проблемних питань правозастосування, позасудове консультування сторін та суду зі спеціалістами щодо виду експертизи та її можливостей, формулювання експертних завдань, підготовки об'єктів дослідження тощо.

Процесуальними формами використання спеціальних знань в судовому провадженні є: 1) проведення судових експертиз; 2) надання технічної, офіційної консультативно-довідкової та іншої допомоги особам, які ведуть

¹ Туленев А. И. Понятие форм использования специальных знаний и их классификация. *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова*. 2013. № 4. С. 170.

² Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. С. 43.

³ Логвинец Е.А., Каторгина Н.П. Актуальные вопросы классификации форм использования специальных знаний. *Проблемы в российском законодательстве*. 2013. № 5. С. 196.

кримінальне провадження. Носіями спеціальних знань у цих випадках виступають обізнані у відповідній області особи – експерт і спеціаліст.

За змістом ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», судовий експерт – це особа, яка має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшла відповідну підготовку та отримала кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. У наведеному визначенні зазначені фахові вимоги до обізнаної особи, яка потенційно має можливість стати судовим експертом.

Відповідно до процесуального законодавства така можливість реалізується залученням обізнаної особи як експерта – учасника конкретного кримінального провадження, наділяючи його комплексом прав, та покладаючи на нього відповідні обов'язки й відповідальність. Експерт визнається як особа, котра володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до згаданого закону на проведення експертизи, і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 КПК України). Під час судового розгляду, крім проведення експертизи (ст. 332 КПК України), суд має право викликати експерта на допит для роз'яснення висновку (ст. 356 КПК України).

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують

відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України). Завданням спеціаліста у судовому провадженні є сприяння у дослідженні доказів шляхом застосування спеціальної техніки (ст. 357, 358, 359, 361 КПК України), отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України), надання консультацій та роз'яснень з питань, що належать до його компетенції (ст. 360 КПК України).

Донедавна ключовою ознакою, що відрізняла спеціаліста від експерта, вважалась відсутність дослідницького характеру його процесуальної діяльності, внаслідок якої не набуваються нові докази. Однак відтоді, як законодавець відніс до переліку процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта (ст. ст. 298-1, 300 КПК України), зазначений критерій втратив статус абсолютного.

Водночас різниця між положенням експерта та спеціаліста навіть при наданні останнім висновку очевидна. Насамперед вона полягає в освітньо-кваліфікаційних вимогах, що висуваються до експерта, ширшому колі його прав та обов'язків, а також у відсутності кримінальної відповідальності спеціаліста за відмову від виконання покладених на нього обов'язків. Він несе лише матеріальну відповідальність у разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини свого неприбуття (ст. 72 КПК України). На відміну від експерта спеціаліст може бути залучений до виконання своїх процесуальних функцій ще до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 3 ст. 214 КПК України).

У науковій літературі поряд з експертом та спеціалістом до обізнаних осіб як носіїв спеціальних знань (обізнаних осіб) небезпідставно відносять деяких інших суб'єктів, залучених до кримінального провадження для здійснення допоміжних функцій. З-поміж них називають ревізора, лікаря, перекладача, педагога, психолога та ін.¹. До цього переліку можна також додати представників органу з питань пробації, ювенальної поліції, служби у справах дітей, кожен з яких є фахівцем у сфері своєї діяльності й покликаний наявними у нього знаннями сприяти досягненню завдань кримінального провадження шляхом розв'язання певного кола специфічних питань.

Особливою формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві є допит обізнаного свідка, тобто особи, яка через випадковий збіг обставин стала очевидцем досліджуваних судом обставин і з огляду на наявність спеціальних знань здатна не просто викласти відомі їй факти, а й зробити з них певні умовиводи, висновки чи дати кваліфіковану оцінку сприйнятим подіям, або через виконання службових обов'язків отримала відомості, що мають значення для кримінального провадження. До останніх можуть бути віднесені, наприклад: лікар, який надав першу медичну допомогу потерпілому; поліцейський, який оглядав місце події; ревізори, бухгалтери, співробітники податкової, митної служб, інших контролюючих і наглядових органів, члени спеціальних комісій, які виявили порушення вимог нормативно-правових актів, відомості про які були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

¹ Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. С. 44-45.

В американських судах, наприклад, посадових осіб правоохоронних органів, які проводили досудове розслідування, часто допитують як експертів – фахівців у галузі своєї діяльності, компетентність яких визначається як сукупність знань, підготовки та досвіду, завдяки яким офіцери особливо добре знаються на тому, що суди вважають їх основними професійними завданнями¹. Слідчий, який має багатий досвід та ґрунтовні знання в галузі криміналістичної методики, може бути допитаний щодо типових моделей поведінки злочинця та жертви, схарактеризувати звичайні наслідки злочинного зазіхання, описати типову слідову картину місця злочину, розповісти про науково обґрунтовані методики розслідування кримінальних правопорушень певних категорій, тактику проведення окремих слідчих дій тощо.

Особливості допиту такого свідка передбачені ч. 7 ст. 95 КПК України, за змістом якої особа, котра під час допиту висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях, може бути допитана іншою стороною згідно з правилами допиту експерта. Якщо свідок володіє спеціальними знаннями, що виходять за рамки звичайних знань, і ці знання допоможуть суду зрозуміти докази або встановити факти, він може давати показання як обізнаний свідок за умови, що суд вважає його показання допустимими й достовірними.

Цінність показань обізнаного свідка полягає в тому, що завдяки наявним у нього спеціальним знанням отримані в результаті його допиту відомості можуть містити такі деталі досліджуваної події, які залишилися б непоміченими непрофесіоналом. Особливості допиту

¹ Lvovsky, A. (2021) Rethinking Police Expertise. *Yale Law Journal*, 131 (2), p. 484. URL: <https://ssrn.com/abstract=3827315>

такого свідка передбачені ч. 7 ст. 95 КПК України, за змістом якої особа, котра під час допиту висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях, може бути допитана іншою стороною згідно з правилами допиту експерта.

1.3. Тактика використання спеціальних знань

Криміналістична тактика як розділ криміналістики представляє собою систему наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового розслідування й судового розгляду кримінальних справ, які розробляються на основі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, прийомів провадження слідчих і судових дій, спрямованих на збирання й дослідження доказів та встановлення обставин кримінального правопорушення. На думку Л. Ю. Ароцкера, тактика судового розгляду — це система заснованих на кримінальному процесуальному законі прийомів і методів планомірної підготовки і проведення судового дослідження загалом та окремих судових дій, спрямованих на встановлення істини у справі¹.

Тактика судового провадження відрізняється певною специфікою, яка пов'язана зі складністю взаємодій та взаємостосунків учасників кримінального судочинства; своєрідністю «колективного» дослідження та перевірки доказів у суді; чітким розмежуванням функцій учасників процесу; виконанням

¹ Ароцкер Л. Е. Основные вопросы тактики и методики судебного разбирательства / Настольная книга судьи (рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции). М. : Юридическая литература, 1972. С. 153.

організуючої та регулюючої ролі суду під час судового розгляду¹. Складовою тактики судового розгляду кримінальних справ є тактика використання спеціальних знань обізнаних осіб.

Тактика використання у судовому провадженні спеціальних знань є системою тактичних прийомів та послідовних дій, що здійснюються судом відповідно до закону й наявної ситуації, та спрямовані на дослідження доказів і встановлення обставин кримінального правопорушення.

Використання судом спеціальних знань включає такі організаційно-тактичні заходи:

- здійснюється аналіз та оцінка ситуації, на підставі якої формується переконання у тому, що для встановлення певних обставин або дослідження доказів необхідні спеціальні знання та приймається відповідне тактичне рішення;
- визначається сфера знань, необхідних для розв’язання питання, що виникло;
- здійснюється вибір форми застосування спеціальних знань;
- обирається особа, яка володіє спеціальними знаннями необхідного виду та рівня;
- здійснюється комунікація з обізнаною особою щодо організаційних питань, які стосуються характеру майбутнього співробітництва, визначення орієнтовної тривалості та місця його реалізації тощо;
- окреслюється предмет, формуються завдання діяльності обізнаної особи;

¹ Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, Право, 2010. С. 22.

- обирається оптимальний з тактичного погляду момент для проведення процесуальної дії за участю обізнаної особи;
- ухвалюється процесуальне рішення про застосування спеціальних знань, залучення до участі у справі обізнаної особи, яке надсилається відповідному суб'єкту;
- провадиться підготовка об'єктів, що підлягають дослідженню з використанням спеціальних знань;
- залучається обізнана особа та проводиться за її участю процесуальна дія;
- здійснюється оцінка результатів застосування спеціальних знань.

Таким є загальний алгоритм дій і рішень суду в ситуації, що вимагає застосування спеціальних знань. Залежно від конкретних обставин справи, характеру виниклих питань, форми використання спеціальних знань програма дій суб'єкта їх використання може бути уточнена чи доповнена.

Глава 2

ТАКТИКА І ТЕХНОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

2.1. Загальні положення тактики проведення експертизи в суді

Судова експертиза – важливий засіб встановлення істини в сучасному судочинстві, що все більш ускладняється та потребує знань і навичок фахівців з різних областей для доказування обставин правопорушень¹. Процесуальна цінність експертного дослідження об'єктів кримінального провадження визначається доказовим значенням його результатів, які часто не можуть бути отримані іншим шляхом.

Не зважаючи на це, тактика судово-експертної діяльності дотепер не знайшла гідного місця в системі криміналістики. Окремі вчені взагалі заперечують існування тактики проведення судових експертиз². Натомість у деяких підручниках під заголовком «Тактика призначення та проведення судових експертиз» викладаються їх організаційні й процесуальні положення³.

¹ Franjić, S. (2018). Legal aspects of Forensics. *Forensic Science Today*, 4(1), 9-17. DOI: <http://dx.doi.org/10.17352/fst.000011>

² Волчецкая Т. С. Есть ли тактика в назначении экспертизы. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2006. Вип. 6. С. 16-22.

³ Криминалистика : учеб. для высш. юрид. учеб. заведений / под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Волынского. М. : Спарк, 1998. С. 317; Криміналістика / В. О. Коновалова та ін. ; ред. В. Ю. Шепітько. Харків : Право, 1998. С. 340; Тактика следственных действий: учеб. пособие / под ред. В. И. Комиссарова. Саратов: Саратовская государственная академия права, 2000. С. 183 та ін.

Серед причин індіферентного ставлення криміналістів до розроблення тактики судових експертиз наводяться тези, згідно з якими експертиза не розглядається як слідча (розшукова) дія; розроблення тактичних прийомів обумовлюється необхідністю подолання протидії кримінальному провадженню, що не властиво експертизі; тактика підміняється організацією проведення експертиз, а замість тактичних прийомів рекомендується застосовувати експертні технології¹.

Не заглиблюючись у дискусію з цього питання нагадаємо, що тактика потрібна не тільки та не стільки для подолання спротиву, скільки для ефективного здійснення будь-якого виду діяльності². Щодо процесуального статусу експертизи, то український законодавець визначився на користь віднесення цього засобу доказування до категорії слідчих (розшукових) дій, включивши положення, що регулюють порядок її проведення до глави 20 КПК України. Тому ми підтримуємо науковців, які визнають наявність тактики проведення судових експертиз і вважають за необхідне її подальше розроблення³.

Про тактичну сутність проведення судової експертизи свідчить така притаманна тактико-криміналістичному забезпеченню

¹ Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. С. 20.

² Мирошніченко Ю. М. Про детермінанти тактики суду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: Серія «Юриспруденція». Вип. 35. Т. 2. 2018. С. 84-87.

³ Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 17; Щербаковський М. Г. К вопросу о тактике проведения судебных экспертиз. *Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии* : матер. межд. науч.-практ. конф. (Симферополь-Алушта, 20-21 сентября 2007 г.). Симферополь : ДИАЙПИ, 2007. С. 118-123.

кримінального провадження засаднича властивість як ситуаційна обумовленість. Тактичні прийоми та організаційні заходи проведення експертизи обумовлені низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, які визначають конкретну судово-експертну ситуацію, що з-поміж іншого залежить від того¹:

- є здійснювалося експертне дослідження на досудовому слідстві або буде проводитися вперше в суді;
- збереглися об'єкти дослідження після проведення експертизи на досудовому слідстві, змінили властивості або знищені;
- проводиться експертиза в судовому засіданні або в експертній установі;
- залучається до її проведення один або кілька експертів;
- обізнана особа бере участь в судовому розгляді до призначення експертизи або після її призначення;
- залучені приватні експерти або співробітники державних спеціалізованих установ;
- експертиза є первинною, додатковою, повторною, комісійною або комплексною;
- збігаються або різняться висновки первинної та повторної експертиз;
- допитується один або декілька експертів та ін.

В літературі виділені ситуації, що виникають під час судового провадження й обумовлюють необхідність проведення експертизи

¹ Щербаковський М. Г. Види та сутність судово-експертних ситуацій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 3. С. 178-186.

або виклику для допиту в судове засідання експерта, який проводив експертизу на досудовому слідстві¹:

1) під час досудового розслідування не проводилась експертиза для встановлення суттєвих обставин кримінального провадження і є необхідність її призначення судом;

2) слідчим не ставились питання, з'ясування яких має значення для правильного вирішення справи;

3) висновки експерта ґрунтуються на вихідних даних, які мають протиріччя;

4) в ході судового розгляду встановлені нові дані, з'ясовані факти та обставини, виявлені об'єкти, що вимагають експертного дослідження;

5) при судовому розгляді справи виникла необхідність за допомогою експертизи розв'язання низки додатково питань;

6) висновок експерта, наданий на досудовому слідстві недостатньо ясний;

7) проведене на досудовій стадії кримінального провадження експертне дослідження неповне;

8) висновок експерта необґрунтований, в тексті є суперечності;

9) висновки експерта суперечать іншим наявним у справі доказам;

10) члени експертної комісії дійшли протилежних висновків;

¹ Арсеньев В. Д., Шляхов А. Р., Васенков В. А. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР по вопросам судебной экспертизы. М. : Юридическая литература, 1987. С. 55; Дятлов О., Михайленко Г. Особенности производства экспертизы в суде по уголовным делам. *Юстиция Беларуси*. 2001. № 2. С. 5; Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы . Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. С. 123.

11) у справі проведено декілька експертиз, висновки яких суперечать один одному;

12) експертиза проведена особою, яка за законом не могла виконувати покладені на неї функції у даному провадженні; виникли обґрунтовані сумніви щодо компетентності експерта, фахової підготовки, наявності необхідного обсягу спеціальних знань;

13) незгода суду з висновком (повідомленням про неможливість проведення експертизи) експерта або сумнів у його правильності;

14) особлива важливість висновку експерта як доказу в розглядуваній справі;

15) учасники судового розгляду обґрунтовано не погоджуються з висновками експерта.

Наведені ситуації є підставами проведення первинної експертизи (1-5), допиту експерта (6), призначення додаткової (7) або повторної (8-13) експертиз. Ситуації 14-15, по суті, є приводами для проведення експертиз або допиту експерта та повинні обґрунтовуватися відповідними підставами.

Проведення експертизи в суді має певні процесуальні й тактико-організаційні особливості та потребує ясного розуміння професійними учасниками кримінального провадження алгоритму дій у ситуаціях, пов'язаних з судово-експертною діяльністю, що являє собою систему рішень і дій щодо призначення та проведення експертизи з метою встановлення фактичних даних у конкретній кримінальній справі¹.

¹ Криміналістика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская; под ред. Р. С. Белкина. М. : НОРМА, 2003. С. 412.

При судовому розгляді кримінальних справ технологія проведення експертизи включає низку послідовних етапів:

- а) підготовка та призначення експертизи судом;
- б) проведення експертного дослідження;
- в) оголошення експертного висновку;
- г) дослідження, оцінка, перевірка висновку експерта;
- д) допит експерта (за необхідності);
- е) використання висновку експерта судом.

Отже, тактика судової експертизи – це система розроблених криміналістикою теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо найефективнішого використання спеціальних знань експерта з метою встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження.

З технологічного погляду судово-експертна діяльність є комплексом науково обґрунтованих і практично апробованих взаємопов'язаних, послідовних процесуальних і тактико-організаційних заходів з підготовки, призначення експертизи та проведення експертного дослідження, дослідження, перевірки, оцінки та використання висновку експерта в судовому доказуванні, окремі аспекти яких будуть розглянуті нижче.

2.2. Підготовка, призначення та проведення експертизи під час судового розгляду

Прийняття рішення щодо проведення експертизи.

До рішення про необхідність проведення експертизи уповноважену особу можуть спонукати імперативні норми закону. Так, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор

зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо встановлення певних обставин. З огляду на це виникає питання щодо розв'язання судової ситуації, обумовленої порушенням слідством цього припису.

Закон не містить жодних застережень або заборон щодо можливості усунення в суді зазначеної прогалини. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам (ч. 1 ст. 332 КПК України). За відсутності такого клопотання суд повинен ухвалити остаточне рішення у справі, виходячи з наявних доказів. Водночас відхилення цього клопотання однозначно трактуватися як неповнота судового розгляду.

Коли проведення експертизи не є обов'язковим за законом, питання щодо необхідності її призначення вирішується на підставі всебічного аналізу загальної судової ситуації. Приймаючи відповідне рішення, суд, з-поміж іншого, має зважити на те: 1) чи є істотними для кримінального провадження обставини, які передбачається з'ясувати шляхом проведення експертизи; 2) чи можна їх достовірно встановити за допомогою сучасних методів дослідження; 3) чи не існує інших шляхів розв'язання цього питання – простіших і достатньо надійних (наприклад, допит свідків, огляд тощо)¹.

Отже, судова експертиза має призначатися лише тоді, коли вона дійсно потрібна та за наявності достатніх даних, що вказують на

¹ Криміналістика: учебник / отв. ред. С. П. Митричев, Н. А. Селиванов, М. П. Шаламов. М. : Юридическая литература, 1973. С. 360.

можливість досягнення її мети – отримання нових або перевірка наявних доказів у конкретному кримінальному провадженні та неможливості досягнення цієї мети іншим шляхом. Призначення експертизи без необхідних підстав призводить до непродуктивного використання експертами робочого часу, тяганини у судовому розгляді кримінальних справ.

Загалом експертиза в суді проводиться за клопотанням сторін і це логічно з огляду на принципи змагальності та диспозитивності кримінального провадження. Проте за відповідних обставин суд вправі призначити експертизу з власної ініціативи, незалежно від наявності клопотання (ч. 2 ст. 332 КПК України).

Визначення предмета експертизи.

Предмет судової експертизи – це факти й обставини, що мають значення для кримінального провадження та можуть бути встановлені шляхом дослідження матеріальних об'єктів, з використанням спеціальних знань судового експерта. В юридичній літературі обґрунтовано пропонується розрізняти поняття предмета судової експертизи в широкому (родовий, видовий) і вузькому (предмет конкретної експертизи у справі) значенні.

Родовий (видовий) предмет судової експертизи включає весь спектр обставин, які на даному етапі розвитку науки експертології можуть бути встановлені при проведенні певного виду досліджень і відмежовує його від решти суміжних експертиз. Предмет конкретної експертизи обмежується колом завдань, розв'язання яких

доручається судовому експерту в окремому кримінальному провадженні¹.

Експертне завдання визначається поставленими перед експертом питаннями. Можливості певних видів експертиз та орієнтовні переліки, вирішуваних ними питань, наводяться в окремих нормативно-методичних документах² та науково-практичних джерелах³.

Вибір моменту призначення експертизи.

За загальним правилом експертиза повинна бути призначена своєчасно. Закон не пов'язує момент призначення експертизи з певним етапом судового розгляду, однак не викликає сумніву, що відповідне рішення має бути ухвалене щонайменше після з'ясування всіх обставин, які стосуються предмета, об'єктів експертизи та мають значення для надання висновку.

За умови правильного визначення моменту призначення експертизи судовий розгляд набуває більш цілеспрямованого характеру, а експерт уникає непродуктивного трату часу, пов'язаного з необхідністю отримання додаткових даних.

¹ Чепан М.-Л. А. Про предмет і об'єкт судової психологічної експертизи. *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами*: зб. наук. праць. 2007. № 3 (5). С. 292.

² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 15.08.2022 № 3430/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>; Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: Наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 № 1666/5. (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 27.01.2020 № 283/5) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення 10.10.2022).

³ Переліки рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 18.02.2022 N 549/5. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30115> (дата звернення 10.10.2022).

Визначаючи момент призначення експертизи, слід урахувати: 1) наявність, властивості та стан об'єктів експертного дослідження; 2) необхідність і можливість одержання порівняльних зразків; 3) особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, тривалість проведення та ін.); 4) судову ситуацію¹.

У будь-якому разі експертиза має призначатися після допиту підсудного, потерпілого, свідків, показання яких мають значення для експертизи, проведення всіх судових дій, що стосуються предмета та об'єктів експертного дослідження. Особливу увагу слід звернути на те, щоб були допитані особи, котрі безпосередньо пов'язані з об'єктами експертизи, їх походженням. Наприклад, якщо шляхом проведення почеркознавчої експертизи необхідно встановити, чи виконані підписи про одержання заробітної плати від імені конкретних осіб ними самими або іншою особою, експертиза має бути проведена лише після того, як будуть допитані всі ці особи².

Звісно, обставини, що мають значення для проведення експертизи, можуть виникнути значно раніше. Скажімо, якщо під час судового розгляду будуть виявлені ознаки розладу душевної діяльності підсудного або встановлені обставини, що дають підстави для сумніву щодо можливості усвідомлювати ним свої дії або керувати ними, подальше дослідження обставин кримінального провадження за його участю стає проблематичним. Така судова

¹ Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харків : Одиссей, 2006. С. 243.

² Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. М. : Юридическая литература, 1964. С. 78.

ситуація вимагає невідкладного розгляду питання про призначення судово-психіатричної експертизи.

В літературі висловлено твердженням про те, що у більшості випадків експертиза в суді провадиться в кінці судового розгляду¹. Практика свідчить, що здебільшого так і відбувається, адже може виявитися, що обставини, які передбачається перевірити експертним шляхом, повною мірою підтверджуються іншими недослідженими на цей момент доказами. За таких обставин проведення судової експертизи буде, щонайменше, суперечити принципу процесуальної економії.

Водночас, головним правилом залишається обумовленість моменту призначення експертизи ситуацією, що склалася під час судового розгляду. Так, наприклад, при розгляді багатоепізодної справи може виникнути необхідність встановити або перевірити факт, який стосується окремого епізоду. В такому випадку не доцільно чекати закінчення дослідження всіх обставин кримінального провадження й призначити експертизу відразу після отримання даних, необхідних для проведення експертного дослідження конкретних об'єктів за цим епізодом.

Визначення виду експертизи.

Відповідно до обраних об'єктів і встановленого предмета визначається вид експертизи згідно з класифікацією за спеціальними знаннями: криміналістична, судово-медична, судово-психіатрична, судово-економічна, судово-біологічна, товарознавча,

¹ Рахунов Р. Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе. М. : Госюриздат, 1953. С. 145.

технічна чи ін.¹. Зважаючи на те, що, призначаючи експертизу судді іноді постають перед труднощами щодо правильного визначення виду експертизи, слушною, на наш погляд, є рекомендація, за якою в таких випадках в ухвалі про призначення експертизи доцільно вказувати клас, до якого вона відноситься, наприклад «криміналістична експертиза», «судово-медична експертиза», «матеріалознавча експертиза» та ін.²

Призначаючи експертизу, суд також визначає її процесуальний статус – основна або додаткова, первинна чи повторна. З огляду на те, що й у цьому питанні трапляються помилки, вважаємо таким, що заслуговує схвалення й поширення положення однієї з відомчих інструкцій, згідно з яким у разі призначення первинної, додаткової, повторної, комісійної або комплексної судової експертизи, яка за процесом дослідження, наданими матеріалами (об'єктами) чи визначенням процесуального законодавства не є такою по суті, керівник експертної установи має право змінити її статус та організовує проведення експертизи відповідно до визначеного ним статусу. У вступній частині висновку зазначаються мотиви зміни її процесуального визначення відповідно до законодавства³.

Вибір експертної установи або експерта.

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (в редакції Наказу від 15.08.2022 № 1872/5) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

² Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие. Харьков : Эспада, 2005. С. 195.

³ Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : Наказ Міністра внутрішніх справ України від 17.07.2017 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>

Наразі відповідно до ст. ст. 7, 10 Закону України «Про судову експертизу» існує три групи судових експертів: 1) атестовані експерти, які здійснюють свою діяльність у спеціалізованих державних установах; 2) атестовані експерти, які працюють індивідуально або в недержавних установах (приватні експерти); 3) фахівці з різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла, які залучаються до проведення експертиз епізодично, не потребують спеціального дозволу від держави (свідоцтва), вибір їх замовником відбувається за формально-якісними показниками компетентності¹.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз². У приватному секторі проводиться лише половина (точніше 53,3 %) від усього обсягу класифікованих експертиз³. У сфері кримінального провадження з огляду на специфіку дослідницьких завдань цей показник, безумовно, буде значно меншим.

Разом з тим, як вважають закордонні вчені, аби експерт міг присвятити себе дослідженню з метою встановлення об'єктивних даних якомога безсторонніше важливо, щоб він був вільним від будь-якого тиску, чи то фінансового, чи психологічного. З огляду на це також необхідно, щоб він не зазнавав надмірного впливу свого

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232; із змінами станом на 01.08.2022. Стаття 7.

² Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст. 232; із змінами станом на 01.08.2022. Стаття 7.

³ Пояснювальна записка до проекту Закону України від 22.11.2021 N 6284-З «Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI06468A>

роботодавця і не піддавався інституційному тиску. Експерт має користуватися максимально можливою науковою свободою¹.

Проте, як відомо, в Україні переважна кількість судових експертів працює в державних установах, які належать до сфери управління силових структур (експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України) і хто б що не казав про автономний статус експертно-криміналістичних підрозділів, усі вони підпорядковані відповідним відомствам і не застраховані від імовірного втручання в свою професійну діяльність з боку їх керівництва.

Крім того, як слушно зазначають практикуючі юристи, процвітання «корпоративності» судових експертів державних експертних установ створює середовище, в якому спростування висновків неякісної судової експертизи стає практично неможливим. З іншого боку, зростаюча внаслідок монополії на велику кількість судових експертиз перевантаженість державних експертних установ, і черга на виконання експертних досліджень, створює спокусу щодо організації керівниками та співробітниками державних експертних установ «торгівлі» місцями у черзі².

Водночас Європейський суд з прав людини зауважує, що судова експертиза, виконана експертами правоохоронних органів, які

¹ Patenaude, P. (1996-1997). De l'expertise judiciaire dans le cadre du procès criminel et de la recherche de la vérité : quelques réflexions. [Forensic expertise in the context of the criminal trial and the search for the truth: some thoughts]. *Revue de droit*, 27(1-2), p. 39. URL: <https://doi.org/10.17118/11143/12850>

² Бучинський Й. Про «посилення» гарантій незалежності судових експертів. *Юридична газета*. Online. 2018. 23 вересня. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/pro-posilennya-garantiy-nezalezhnosti-sudovih-ekspertiv.html> (дата звернення 10.10.2022).

ведуть розслідування кримінальної справи, у деяких випадках може поставити під сумнів справедливість вироку¹. Тому, на думку міністра юстиції України, краща модель для розвитку державних експертних установ – створення окремого спеціалізованого центрального органу виконавчої влади, якому були б надані гарантії інституційної незалежності, та до якого перейшли б усі державні відомчі установи, що здійснюють зараз судову експертизу².

Законом не врегульовано важливе практичне питання, пов'язане з рішенням суду щодо визначення конкретного експерта або експертної установи, яким доручається проведення експертизи. З метою уникнення звинувачення суду в упередженості доцільно доповнити статтю 332 КПК України нормою, відповідно до якої при призначенні експертизи судом експерт чи експертна установа визначається за взаємною згодою сторін, а якщо такої згоди не досягнуто, експерта або експертну установу призначає суд. З тактичного погляду, аби запобігти зайвих суперечок, можна було б рекомендувати, щоб головуючий пропонував сторонам надати перелік експертів, яким вони довіряють, і обрати того, щодо якого думки сторін збігаються.

Визначення експерта у разі доручення проведення експертизи певній установі покладається на її керівника, що пов'язано з корупційними ризиками, обумовленими, з-поміж іншого, тривалою співпрацею замовників експертиз з персоналом та керівниками експертних установ. Тому варто підтримати пропозицію угорських

¹ Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/koli-vidomcha-sudova-ekspertiza-porushuye-pravo-na-spravedlivij-sud/> (дата звернення 10.10.2022).

² Малюська Д.: Краща модель для розвитку судової експертизи - створення окремого органу виконавчої влади. *Interfax-Україна. Інформаційне агентство*. 30 серпня 2021 р. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/764898.html>

колег щодо запровадження відбору експертів у комп'ютерній системі, що допускає випадкове визначення експерта¹.

Слід погодитися також і з тим, що керівник експертної установи не вправі на свій розсуд залучати фахівців інших закладів, якщо дослідження повністю або частково не можуть бути проведені у підпорядкованій йому установі. У таких випадках саме суд має з'ясувати компетентність обізнаної особи, попередити її про кримінальну відповідальність за надання свідомо неправдивого висновку та за відмову від виконання без поважних причин обов'язків експерта, визначити порядок роботи створеної таким чином експертної комісії².

Правильною в цьому сенсі є рекомендація, за якою експерт у разі складності експертизи та необхідності розв'язання спеціальних питань має порушити перед органом, що її призначив клопотання про запрошення для участі в ній відповідних фахівців³. Однак суди не завжди дотримуються цих правил і, призначаючи, наприклад, комісійну судово-медичну експертизу за участю лікаря вузької спеціалізації, не викликають його до суду, не призначають у встановленому законом порядку експертом, покладаючи, по суті, свої функції на судово-медичного експерта, який сам запрошує до участі в дослідженні того чи іншого співробітника медичного закладу.

¹ Simon, B. (2016). Az igazságügyi szakértés egyes kérdései a büntetőeljárásban, különös tekintettel az informatikai szakterületre [Certain issues of judicial expertise in criminal proceedings, with particular regard to the IT field]. *Belügyi Szemle*, 64(7-8), p. 104. URL:<https://doi.org/10.38146/BSZ.2016.7-8.9>

² Назначение и производство судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов / отв. ред. Г. П. Аринушкин, А. Р. Шляхов. М. : Юридическая литература, 1988. С. 26.

³ Судебно-медицинская экспертиза: справочник для юристов / И. В. Виноградов, А. С. Гладких, Е. А. Красовская, В. Н. Крюков и др. М. : Юридическая литература, 1985. С. 12.

З числа опитаних нами суддів 90,2 % респондентів повідомили, що керівники експертних установ не погоджують з ними особу стороннього фахівця, залученого для проведення комісійної експертизи. Порушення закону при цьому вбачається не тільки в тому, що експерт виконує не властиві йому функції, а й у тому, що обізнана особа, яка залучається, має бути попереджена про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку, перевірена її компетентність та відсутність підстав для відводу. Думається, що така практика є хибною та такою, що ставить під сумнів допустимість експертного висновку.

Розв'язання питання про місце проведення експертизи.

Експертиза за своєю сутністю є лабораторним дослідженням, однак це не означає, що експертні дослідження можуть провадитися виключно в експертних установах. Дійсно, лабораторні умови найсприятливіші для будь-яких досліджень, але треба зазначити, що судова практика наполегливо вимагає проведення експертиз і поза експертною установою.

Чинний закон не регламентує проведення експертизи безпосередньо в приміщенні суду. На наш погляд, законодавець даремно відмовився від такої можливості. Адже, скажімо, почеркознавча експертиза, яка не потребує використання складних технічних приладів і спеціального обладнання, може бути проведена в суді, що, безумовно, сприятиме оперативності судового провадження.

Необхідно підтримати науковців, які вказують на певні переваги проведення експертизи в суді, обумовлені, зокрема, безпосередньою участю експерта в судовому засіданні, коли він до призначення експертизи особисто може поставити запитання

учасникам процесу, з'ясувати обставини походження та причини змін речових доказів, умови відбору порівняльних проб, допомогти суду у визначенні оптимального кола запитань, запропонованих на розв'язання експертизи тощо¹.

Крім того, в ситуації коли обізнана особа викликається до суду для проведення експертизи, суд безпосередньо встановлює особистість запрошеного фахівця, рівень його освіти та кваліфікації, стаж роботи за спеціальністю, визначає наявність чи відсутність обставин, які виключають можливість участі обраного експерта у розгляданій справі, роз'яснює йому права й обов'язки, виконує інші, передбачені законом для першого етапу проведення експертизи, дії. Таким чином суд звільняє себе від необхідності перевірки цих та інших, пов'язаних з особою експерта та порядком призначення експертизи питань у процесі майбутнього дослідження експертного висновку.

Втім, закон, попри те, що окремо не регламентує питання проведення експертизи в суді, не містить щодо цього якихось застережень. В суді можуть бути проведені експертизи, що не потребують тривалих і складних досліджень із застосуванням лабораторного обладнання. Водночас проведення експертизи в суді допустимо лише за умови, що це не позначиться на якості дослідження.

Тому для визначення місця проведення експертизи судді бажано попередньо одержати консультацію спеціаліста або призначеного експерта щодо можливості проведення експертизи в

¹ Назначение и производство судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов / отв. ред. Г. П. Аринушкин, А. Р. Шляхов. М. : Юридическая литература, 1988. С. 19.

приміщенні суду. Вирішуючи питання щодо можливості провадження експертизи в суді, слід враховувати, що експерт може бути присутнім у судовому засіданні, отримати вихідні дані, а потім провести дослідження в експертній установі.

Постановлення ухвали про доручення проведення експертизи та її оголошення.

Призначення експертизи обумовлює необхідність розв'язання судом двох тактичних завдань. Перше з них полягає в якомого повнішому використанні всіх наявних у справі фактів, що підлягають експертному дослідженню, а друге – у щонайповнішому використанні можливостей судової експертизи для встановлення суттєвих обставин кримінального провадження, що належить до висунутих уповноваженими учасниками судового розгляду версій.

На цьому етапі істотною проблемою є формулювання запитань експерту та послідовність їх постановки. Умови гласності та змагальності судового процесу, сприяючи з'ясуванню нових або уточненню відомих обставин кримінального провадження, здійснюють вплив на постановку перед експертом запитань при призначенні експертизи в суді. Тому тактика обговорення питань, сформульованих учасниками судового провадження, повинна передбачати, з одного боку можливість використання спеціальних знань обізнаної особи для підтвердження версій, які висуваються ними щодо обставин кримінального правопорушення, а з іншого – найраціональніше використання можливостей конкретної експертизи для з'ясування суттєвих обставин справи.

Суд має чітко формулювати питання перед експертом – це основне правило у судовій експертизі. Якщо експерт під час проведення експертизи відповідає на неправильно сформульовані

запитання, то користі від дослідження немає. Від цього відбувається лише затягування строків розгляду справи в суді. Також через неграмотно сформульовані запитання може виявитися не інформативною проведена експертиза¹.

Поставлені експерту запитання повинні бути конкретними, гранично лаконічними, відповідними науковій компетенції експерта, викладеними у строгій логічній послідовності так, щоб кожна наступна відповідь на них впливала з попередньої. За наявності труднощів з визначенням експертних завдань рекомендується звертатися за допомогою до відповідного спеціаліста (експерта), поради якого можуть мати позапроцесуальний характер або надаватися в судовому засіданні як офіційні консультації.

Можна виокремити щонайменше дві небажані ситуації, що виникають на практиці. В першій – суд в ухвалі відтворює ледь не весь перелік типових запитань, віднайдених у методичній літературі; у другій – судді, формулюючи завдання експерту, не повною мірою використовують можливості тих чи інших експертиз.

Обидві ситуації обумовлені недостатньою обізнаністю суддів щодо сучасних можливостей конкретних видів судових експертиз. Також, на жаль, нерідко в ухвалах про доручення проведення експертиз недосить чітко викладаються запитання, вживається неправильна термінологія, невірно вказуються об'єкти дослідження (особливо при розв'язанні ідентифікаційних завдань) та ін.

Негативні наслідки таких ситуацій можуть бути нейтралізовані шляхом використання консультацій спеціалістів, а також у порядку експертної ініціативи, коли експерт надає висновки щодо

¹ Демидова Т. В. Проблемные вопросы назначения судебных экспертиз. *Вестник экономической безопасности*. 2016. № 4. С. 30.

відомостей, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися запитання (ч. 3 ст. 102 КПК України). Якщо поставлене перед експертом запитання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення запитання в редакції документа про призначення експертизи він може дати відповідні роз'яснення і викласти запитання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям, та надати на нього відповідь¹.

Слід звернути увагу й на встановлену законом процедуру визначення експертних завдань, яка є важливою гарантією додержання принципів змагальності та диспозитивності кримінального провадження. До ухвали суду про доручення проведення експертизи за клопотанням сторін включаються запитання, поставлені перед експертом учасниками судового провадження та судом. Суд має право не включати до ухвали запитання, поставлені учасниками судового провадження, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі (ч. 3 ст. 332 КПК України).

Закон не згадує про право учасників кримінального провадження ставити запитання експерту в разі призначення експертизи за ініціативою суду. Водночас, на наш погляд, правильно вчиняють суди, які й у цих випадках обговорюють зі сторонами як доцільність проведення експертизи, так і питання, що

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (в редакції Наказу від 15.08.2022 № 1872/5). Пункт 4.12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

передбачається поставити перед експертом. Переконані, що така практика є позитивною й заслуговує на схвалення.

За змістом ст. 332 КПК України під час судового провадження експертиза проводиться за ухвалою суду. При цьому виникає питання щодо того, чи можуть надаватися суду висновки експертиз, виконаних на замовлення сторін, як це передбачено ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», після початку судового розгляду.

Думається, що обвинувачений з огляду на його право збирати й подавати суду докази (п. 2 ч. 4 ст. 42 КПК України) може замовити експертне дослідження на підставі договору з експертом чи експертною установою, про що також свідчать положення зазначеного Закону (ч. 4 ст. 15). Натомість сторона обвинувачення позбавлена такої можливості, оскільки не в праві самостійно збирати докази під час судового провадження.

Підготовка об'єктів для проведення експертизи.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертному дослідженню піддаються матеріальні об'єкти, явища і процеси, які містять інформацію про обставини справи. Проте нам представляється доцільним більш вузьке розуміння об'єктів експертизи, саме як конкретних предметів, речей, які піддаються експертному дослідженню. Такі речі та предмети повинні мати певний правовий статус – речові докази, документи, зразки для проведення експертизи. До явищ і процесів такий правовий режим не може бути застосований, а отже об'єктами експертизи є носії інформації про факти й обставини – матеріальні (предмети, їх

сукупності) або матеріалізовані (документи) джерела інформації про фактичні дані злочинної події¹.

До загальних об'єктів, які можуть бути досліджені експертом відносяться: речові докази (первісні, тобто безпосередньо пов'язані з подією злочину – предмети, рідини, мікрочастинки, документи, що несуть сліди злочину та ін., і похідні – зліпки, відбитки, фотознімки слідів злочину, що віддзеркалюють їх істотні ознаки); документи (зокрема, електронні); живі особи (потерпілий, свідок, підсудний; зразки для експертного дослідження, зокрема порівняльні зразки (вільні, умовно-вільні, експериментальні), необхідні для проведення ідентифікаційного дослідження; матеріали кримінальної справи (протоколи слідчих, судових дій і додані до них схеми, довідки, висновки первинних (основних) експертиз та ін.), які належать до предмета експертизи; матеріальна обстановка місця події (ділянки місцевості, спорудження, будинки, приміщення, комунікації, механізми тощо); трупи людей та їх частини; тварини, їх трупи і частини.

Доброякісність експертизи залежить не тільки від компетентності експерта (або експертної установи) та застосованої методики дослідження, а й від стану та обсягу, переданого в його розпорядження матеріалу, що своєю чергою визначає особливий підхід до виявлення, фіксації та підготовки матеріалів для експертизи². Речові докази та документи, які надаються експертові, повинні бути отриманні у спосіб, передбачений статтею 93 КПК

¹ Назначение и производство судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов / отв. ред. Г. П. Аринушкин, А. Р. Шляхов. М. : Юридическая литература, 1988. С. 9.

² Галкин В. М. Соотношение заключения эксперта с другими средствами доказывания в уголовном процессе. М., 1971. С. 10.

України, залученні до кримінального провадження у передбаченому законом порядку (залежно від способу збирання) і набути відповідного процесуального статусу. З ними повинні мати можливість ознайомитися сторони, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження¹.

Зважаючи на специфіку судового провадження, кількість його учасників, обмежену мобільність, вимогу безпосереднього дослідження доказів, можливості суду з отримання зразків для проведення окремих видів експертиз значно вужчі за ті, що мають органи досудового слідства. Проте це не звільняє суд від обов'язку особисто чи за допомогою спеціалістів відбирати зразки для експертного дослідження й надавати їх у розпорядження експертів (ч. 1 ст. 245 КПК України).

Відібрання зразків з речей і документів проводиться згідно з положеннями закону про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 160-166 КПК України). Отримання біологічних зразків від особи здійснюється за правилами освідчування (ст. 241 КПК України). У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право дозволити прокурору (або зобов'язати його, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

У спеціальній літературі розглядаються найбільш проблемні питання застосування ст. 245 КПК України, якими є:

- 1) невизначеність в чинних нормативно-правових актах, які саме

¹ Постанова Верховного Суду від 07.08.2019 р. (справа № 555/456/18; провадження № 51-2676км19). URL: https://court.sinko.me/document/83617115_7bf45ac4

зразки особи слід відносити до біологічних; 2) неоднозначність практики віднесення відмови добровільно надати біологічні зразки для проведення експертизи до реалізації права не свідчити проти себе; 3) неоднозначність практики відбирання біологічних зразків для експертизи в особи, яка не є стороною кримінального провадження, або не набула процесуального статусу; 4) відсутність в законодавстві чіткої регламентації щодо можливості здійснення відбирання зразків для експертизи до внесення відомостей до ЄРДР; 5) відсутність в КПК чітко регламентованого процесуального порядку відбирання біологічних зразків для експертизи¹.

Тому збирання, вивчення та обробка біологічного матеріалу з метою, скажімо, отримання геномної інформації людини, а також проведення молекулярно-генетичного аналізу потребують всебічного висвітлення з урахуванням положень чинного законодавства України та зарубіжного законодавства, професійних теоретичних досліджень, практичних питань та впровадження міжнародного досвіду.

Одним із найскладніших аспектів у відібранні біологічних зразків для експертизи є правомірність і межі застосування примусу². Окремі науковці взагалі пропонують законодавчо заборонити примусове отримання біологічних зразків для проведення експертизи у особи задля встановлення її причетності до вчинення злочину, стверджуючи, що це суперечить міжнародним

¹ Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи: методичні рекомендації для практичних підрозділів / О. В. Лускатов та ін. Дніпро, 2017. С. 15-16.

² Дердюк Б. М., Коропецька С. О. Застосування примусу під час відбирання біологічних зрізків у особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 276. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/70.pdf

стандартам у сфері захисту прав людини¹. Верховний Суд в одній зі своїх постанов також зазначив, що біологічні зразки у особи можуть бути отримані поза її згодою лише тоді, коли метою відібрання таких зразків не є отримання доказів обвинувачення особи, яка надає такі зразки².

Нам така позиція теоретиків і практиків кримінального судочинства уявляється спірною. На обґрунтування своїх доводів вони посилаються на висновки, наведені у кількох рішеннях Європейського суду з прав людини щодо вилучення (з-поміж іншого шляхом втручання у право особи на фізичну недоторканність) речових доказів, якими зразки для експертного дослідження не є.

Водночас поза увагою лишається найважливіша практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), відповідно до якої право не свідчити проти самого себе, що в широкому аспекті включає й право не видавати владі речові докази, не поширюється на використання матеріалів, які можна здобути від обвинуваченого з застосуванням примусу, але які існують незалежно від його волі – наприклад, таких як документи, вилучені на підставі ордера; зразки дихання, крові та сечі, а також тілесної тканини для експертизи ДНК (*Tirado Ortiz and Lozano Martin v Spain*)³.

Щоб одержати такі матеріали, обвинувачуваного просять пасивно витримати незначне порушення його фізичної цілісності

¹ Благодир А. А., Благодир В. С. Відповідність відібрання зразків для проведення експертизи міжнародним стандартам. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 274-276. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/68.pdf

² Постанова колегії суддів Верховного Суду від 10.02.2022 р. (справа № 163/2245/17; провадження № 51 3890км20). URL: https://zakon.cc/court/document/read/103283297_997c479c

³ Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : «К.І.С.», 2010. С. 279.

(Jalloh v Germany)¹. Зрозуміло, що у разі спротиву до нього можливе застосування методів фізичного впливу, який, безумовно, має бути мінімально необхідним, здійснюватися спеціалістом (медиком) під контролем прокурора та стати предметом ретельної перевірки суду. Для цього відповідні органи державної влади з урахуванням міжнародного досвіду та стандартів повинні розробити та впровадити порядок відібрання від особи біологічних зразків для експертизи, яким з-поміж іншого буде унормоване примусове відібрання такого матеріалу.

Наразі при примусовому відібранні біологічних зразків, як за будь-якого іншого застосування до особи законного примусу, слід керуватися загальним правилом, згідно з яким викривальний доказ, отриманий у результаті насильницьких дій або застосування жорстокості чи інших форм поводження з підозрюваним, які можна характеризувати як катування, ніколи не має використовуватися як підтвердження його вини незалежно від можливої цінності такого доказу. При цьому слід враховувати: ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення; доказову значущість даних, які передбачається отримати із застосуванням заходів фізичного впливу (наявність інших доказів певних фактів і обставин); можливість альтернативних способів отримання зразків; наявність зафіксованої належним чином відмови особи добровільно надати біологічні зразки та її мотиви; ризики для здоров'я обвинуваченого, спосіб проведення процедури та заподіяні нею фізичний біль і душевні страждання тощо. Примус не повинен досягати мінімального рівня

¹ Там само. С. 309.

жорстокості, інакше він буде порушенням вимог статті 3 Європейської конвенції з прав людини¹.

Об'єкти дослідження повинні надаватися експерту в кількості, достатній для розв'язання поставлених перед ним завдань. Рекомендується узгоджувати обсяг необхідного матеріалу з відповідним спеціалістом. Краще коли ним буде майбутній експерт².

У деяких випадках об'єктом експертизи є матеріали кримінальної справи. Нерідко вони містять суперечливі відомості. Доволі часто це зустрічається у справах про дорожньо-транспортні пригоди, коли пояснення її учасників мають протиріччя щодо швидкості руху транспортних засобів, взаємного розташування учасників дорожнього руху в момент дорожньо-транспортних подій тощо. В криміналістичній літературі існує думка, згідно з якою в таких випадках слідчий (суд) зобов'язаний вказати ті дані, на які експерт має спиратися при наданні висновку³. Проте, на наше переконання, такий підхід з погляду судової тактики не зовсім вірний.

Експерти насправді нерідко вимагають наведення в ухвалах про доручення проведення експертизи даних, з яких вони мають виходити, відповідаючи на поставлені питання. Це положення пов'язано з тим, що відповідно до ч. 4 ст. 69 КПК України експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи.

¹ Jalloh v Germany : ECHR, (App. no 54810/00), 11 July 2006. Retrieved from https://www.hr-dp.org/files/2013/09/08/CASE_OF_JALLOH_v._GERMANY_.pdf

² Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій.. Київ : Атіка, 2008. С. 509.

³ Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005. С. 193.

По суті, суду пропонується віддати перевагу певному джерелу доказової інформації та зробити висновок щодо доведеності тих чи інших фактів, поставивши таким чином під сумнів власну неупередженість. Тому, коли в кримінальному провадженні маються суперечливі дані, експерт повинен провести дослідження, виходячи окремо з кожного з них і надати альтернативний висновок за кожною з версій. У подальшому суд віддає перевагу тій із них, яка підтверджується наявними у справі доказами.

В літературі розглядається проблема забезпечення об'єктивності експертного дослідження шляхом обмеження доступу експерта до матеріалів справи. Пропонується, наприклад, виключення можливості ознайомлення експерта з матеріалами, які містять інформацію щодо визнання сторонами певних фактів, дані, що характеризують особу, стосовно якої порушуються питання перед експертом, інші обставини, котрі безпосереднього не стосуються предмета експертизи¹.

Вважаємо, що таке обмеження повинно бути вибіркоким. Дійсно, ознайомлення експерта з усіма матеріалами кримінального провадження може створити загрозу неупередженості його міркувань, тенденції до розв'язання питань не на основі досліджуваних ознак, а шляхом оцінки наявних у справі доказів². Існує небезпека того, що в ситуації, коли, скажімо, за браком об'єктів дослідження чи ідентифікаційних ознак, експерт вагається щодо висновку про виконання тексту певною особою, визнання нею свого

¹ Назначение и производство судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов / отв. ред. Г. П. Аринушкин, А. Р. Шляхов. М. : Юридическая литература, 1988. С. 25.

² Откідач Г. До питання про пожежно-технічну експертизу. *Право України*. 2002. № 4. С. 96-99.

авторства схилить експерта до позитивної відповіді на поставлене запитання. З огляду на це експерту мають надаватися лише матеріали кримінального провадження, що підлягають безпосередньому дослідженню.

Проведення експертного дослідження.

Після оголошення ухвали в залі судового засідання, її копія вручається експерту, якщо він викликався до суду, або разом з об'єктами дослідження направляється до судово-експертної установи. Отримавши постанову про призначення експертизи, особа, призначена експертом, приступає до безпосереднього дослідження об'єктів, що надійшли на експертизу з метою розв'язання поставлених завдань та складає письмовий висновок. Це етап проведення експертизи, що має свої специфічні стадії¹.

2.3. Дослідження, перевірка та оцінка висновку експерта в судовому засіданні

При дослідженні висновку експерта слід дотримуватися вимог чинного законодавства, здійснювати оцінку компетентності експерта, а також звертати увагу на визначену законом структуру експертного висновку, адже він виступає процесуальним документом, який має чітко встановлену форму².

¹ Криміналістика: учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. М.: НОРМА, 2003. С. 404-405; Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005. С. 200-203.

² Погрібний І. Доказове значення висновку експерта у кримінальному процесу України: теоретична складова. *Міжнародні та національні аспекти вдосконалення правоохоронної та судово-експертної діяльності в умовах*

Дослідження та оцінка експертного висновку судом.

Дослідження полягає у сприйнятті та аналізі тексту висновку з метою усвідомлення його змісту. Сторони та суд повинні бути в змозі зрозуміти та слідувати міркуванням експерта, що ведуть до зроблених ним умовиводів. Попри те, що висновок може стосуватися вузько технічних, специфічних питань, він має бути викладений таким чином, аби його міг зрозуміти розумний нефахівець¹. Це граничне ґносеологічне обмеження має сприятливий ефект, змушуючи експертів висловлювати свої думки мовою, розумно зрозумілою звичайним людям, концентруючись на суттєвих питаннях судового розгляду та на рівні технічних деталей, що відповідають завданням суду при ухваленні рішення².

Зважаючи на те, що за загальним правилом висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза (ч. 2 ст. 101 КПК України), оголошувати висновок експерта, згідно з пропонованою нами технологією судового доказування, повинна особа, котра подає його для дослідження³. За умови, що експертиза призначалася судом з власної ініціативи, експертний висновок оголошується суддею. Якщо експертне дослідження проводилось у приміщенні суду, саме експерт має оголосити, обґрунтувати та проілюструвати свій висновок, після чого

глобалізації: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26 листопада 2021 р.). Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 76.

¹ Hadley-Piggin J. (2016). Expert evidence: the roles and responsibilities of the expert witness. *Keystone Law*. URL: <https://www.keystonelaw.com/keynotes/expert-evidence-the-roles-and-responsibilities-of-the-expert-witness>

² Roberts P. (2015). Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis, *Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences B*, 370 (1674), p. 8. DOI: 10.1098/rstb.2014.0256

³ Мирошниченко Ю. М. Зміст і порядок подання доказів під час судового розгляду кримінальних справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 52. С. 90-93.

йому можуть бути поставлені уточнювальні запитання учасниками судового провадження та судом у порядку, передбаченому законом для допиту експерта.

Висновок експерта є одним з передбачених процесуальним законом джерел доказів і підлягає обов'язковій оцінці суб'єктами доказування з метою встановлення можливості його використання як джерела фактів, на яких ґрунтується розгляд справи по суті та водночас самих цих фактів як доказів¹. При цьому суддя повинен не просто констатувати результат своєї оцінки, особливо при оцінці розбіжних думок експертів, у вирoku суд повинен пояснити, чому він слідує висновку експерта. Так само відхилення висновків експерта має бути підкріплене серйозними, добре обґрунтованими причинами, які демонструють, що думка експерта не відповідає логічним принципам чи максима́м досвіду, або що в процесі є інші доказові елементи, які дають велику впевненість в істинності заперечувального факту².

Оцінка висновку експерта здійснюється за внутрішнім переконанням суду, заснованому на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності; відповідно до вимог закону; виходячи з загальних наукових передумов і окремих застосованих експертом положень;

¹ Експертизи у судовій практиці / заг. ред. В.Г. Гончаренка ; Київський НДІ судових експертиз, Академія адвокатури України. Київ : Юрінком Інтер, 2015. С. 376.

² Martorelli, J. P. (2017). La Prueba Pericial. Consideraciones sobre la prueba pericial y su valoración en la decisión judicial [The Expert Test. Considerations on the expert evidence and its assessment in the judicial decision]. *Derechos en Acción*, 4, p. 139. DOI: <https://doi.org/10.24215/25251678e051>

методами аналізу та синтезу, зіставлення як окремих частин висновку, так і всього висновку з іншими доказами¹.

Тож оцінка й перевірка висновку експерта є складною розумовою діяльністю, спрямованою на розв'язання двох основних блоків питань. Необхідно розрізняти оцінку самого висновку експерта як джерела доказів й оцінку встановлених ним фактів (доказів). У першому випадку висновок досліджується ізольовано від інших матеріалів справи, оцінюється правильність проведеного дослідження. У другому – встановлені експертом факти оцінюються шляхом зіставлення з іншими наявними у справі доказами.

Безумовно, правдоподібно стверджувати, як загальне положення, що докази, які витримали експертну перевірку, пропонують надійнішу епістемічну підставу для встановлення фактів і винесення вердиктів, ніж докази, які ніколи не перевірялись у горнилі судової експертизи². Однак це положення таїть у собі небезпеку, оскільки може призвести до переконання у тому, що рішення, підкріплені науковими даними, є незаперечними, а це заважає судді докладати особливих зусиль для його раціонального обґрунтування.

Тому дуже важливо пам'ятати, що фактичні дані, встановлені в результаті експертного дослідження, як і будь-які інші докази, не мають наперед встановленої сили. Головна перевага наукових доказів полягає в тому, щоб у дуже рідкісних випадках пропонувати висновки зі ступенем імовірності, достатньо високим для досягнення

¹ Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. М.1965. С. 28.

² Roberts, P. (2015). Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis, *Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences B*, 370 (1674), p. 5. DOI: 10.1098/rstb.2014.0256

певності або майже впевненість у факті¹. Якщо думка експерта суперечить бездоганним показанням очевидців або документальним свідченням, то вона не матиме верх над прямими доказами².

З огляду на право кожної сторони кримінального провадження надати суду висновок експерта не виключена ситуація, коли щодо одного й того ж предмета буде проведено декілька експертиз з конкурентними висновками. У контексті змагального судочинства використання обраних сторонами експертів є наріжним каменем прав та стратегії сторін.

Однак за такого підходу часто виникає неправильне уявлення про чесність та незалежність експертів. Попри формальні та неформальні вимоги неупередженості й об'єктивності експертів, оскільки вони обираються сторонами, не виключено, що вони будуть обрані за те, що дотримуються певного світогляду або підходу до своєї галузі знань. Тому сторони повинні бути готові перевірити висновок експерта на наявність недоліків та свідомої чи несвідомої упередженості³.

Суд своєю чергою має бути готовий дати оцінку кожному з наданих сторонами висновків з погляду всебічності, повноти й об'єктивності проведеного дослідження. Так само оцінці підлягають окремі думки експертів – членів експертних комісій, які не

¹ De Luca, S., Navarro, F. & Cameriere, R. (2013). La prueba pericial y su valoración en el ámbito judicial español [Expert evidence and its assessment in the Spanish judicial field]. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 15-19, p. 19:7. URL:<http://criminet.ugr.es/recpc/15/recpc15-19.pdf>

² Singh, A. Admissibility and Relevancy of Expert Evidence. Legal Service India. E-journal. URL:<https://www.legalserviceindia.com/legal/article-1205-admissibility-and-relevancy-of-expert-evidence.html>

³ Kenneth, J. F. (2019, January 22). Use of experts in common law jurisdictions. International Bar Association. URL:<https://www.ibanet.org/article/E66EA8E9-5BB5-483B-8443-33D81E2049E2>

підписали спільний висновок. Не повинна віддаватись перевага висновку експертизи лише тому, що вона проведена комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи тощо¹.

Оснoву змісту оцінки висновку експерта складає логіко-розумова діяльність суду, підпорядкована вимогам процесуального закону. Вона включає всебічний аналіз процесуальної, тактичної, фактичної, логічної, методичної та ілюстративної його сторін². Оцінка спрямована на встановлення достовірності, допустимості, обґрунтованості висновку експерта як судового доказу з метою його використання для обґрунтування вироку³. Цим критеріям висновок експерта буде відповідати за умови, якщо⁴:

- призначення експертизи, отримання зразків для проведення експертизи та вилучення речових доказів, наданих для експертного дослідження, відбулося відповідно до вимог процесуального закону;
- експерт має належну професійну підготовку й досвід роботи за фахом, дослідження проведено в межах його компетенції;
- експертне дослідження ґрунтується на сучасних наукових, технічних чи інших спеціальних знаннях;
- експерт правильно використав методику дослідження, нормативні, інформаційно-довідкові документи;

¹ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного суду України від 30.05.1997 № 8 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>

² Постика В. И. Оценка и использование заключения эксперта-криминалиста. Одесса : Одесский государственный университет, 1977. С. 12.

³ Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам : учебное пособие. М.: Юрист, 1995. С. 6.

⁴ Корж В. П. Криміналістичне обґрунтування та доказове значення висновку експерта в суді. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 31-32.

– висновок експерта є результатом всебічного, об'єктивного, повного аналізу отриманих результатів про факти чи обставини, встановлення яких було завданням експертизи, не має внутрішніх суперечностей та узгоджується з іншим доказами.

Проте доводиться визнати, що зазвичай оцінка суб'єктами доказування висновку експерта зводиться до перевірки форми висновку, наявності відповідей на всі поставлені експерту запитання та відповідності встановлених експертизою фактів іншим доказам у справі¹. Оцінити наукову обґрунтованість експертного висновку, релевантність обраних методик, їх відповідність сучасним науковим досягненням суду значно складніше.

Сучасна експертиза має на озброєнні широкий спектр складних методів дослідження, використовує здобутки багатьох галузей науки і техніки. Тому майже завжди наукові докази перевіряють здібності суддів, адвокатів та прокурорів, яким може не вистачати наукових знань для розуміння доказів та їх поінформованої оцінки².

З огляду на це в юридичній науці існує думка про те, що слідчий і суд можуть оцінити лише повноту висновку, перевірити, чи на всі поставлені запитання надано відповіді. Ні наукову обґрунтованість, ні правильність вибору та застосування методу дослідження, ні відповідність цього методу сучасним досягненням відповідної галузі наукового знання вони оцінити не в змозі,

¹ Белкин А. Р. Теория доказывания: научно-методическое пособие. М.: Норма, 1999. С. 320.

² Committee on Identifying the Needs of the Forensic Science Community, Committee on Science, Technology, and Law Policy and Global Affairs, Committee on Applied and Theoretical Statistics, Division on Engineering and Physical Sciences. (2009). Strengthening forensic science in the United States: a path forward: summary (228091). Washington, D.C., p. 86. URL:<https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf>

оскільки для такої оцінки повинні мати ті самі знання, що й експерт¹. З цього робиться висновок про те, що така оцінка повинна бути взагалі виключена з їхньої компетенції як суб'єктів доказування, котрі не володіють необхідними спеціальними знаннями².

Проте беззастережно погодитися з таким безапеляційним твердженням не можна. Висновки суддів про допустимість експертних висновків ґрунтуються на правових стандартах та є виключною прерогативою судів. Але водночас дослідження вимагають оцінки наукової обґрунтованості та застосовності (валідності) використаної експертом методики³.

Дійсно, коли справа доходить до наукової обґрунтованості висновків експертів, судді першої інстанції можуть почуватися так, ніби вони беззбройні у битві розумів⁴. Однак це не звільняє суд від необхідності в кожному випадку розглядати висновок експерта не лише під формальним (кримінально-процесуальним), але й під науково-методичним кутом зору.

Суддям справді не вистачає знань про багато речей зі сфери науки та техніки, але немає причин, через які вони не могли б

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: учебное пособие для вузов : в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юристъ, 1997 С. 88.

² Эксархопуло А. А. Криминалистическая экспертиза материалов уголовных дел : учебное пособие для вузов. М. : Юрайт, 2021. С. 60-61.

³ Executive Office of the President President's Council of Advisors on Science and Technology (2016). Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison Methods: reported to the President. Washington, D.C., pp. 4-5. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensic_science_report_final.pdf

⁴ Grimm, P. W. (2018). Challenges Facing Judges Regarding Expert Evidence in Criminal Cases. *Fordham Law Review*, 86 (4), p. 1603. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol86/iss4/5>

адекватно опанувати відповідні області знання. Звичайно, це не означає, що суддя як фахівець із встановлення фактів має стати онкологом, рентгенологом чи кимось ще. Мета полягає не в тому, щоб зрозуміти якусь конкретну галузь у всій її повноті. Швидше, завдання полягає в тому, аби дізнатися достатньо, щоб могло статися раціональне обмірковування¹.

Сучасні інформаційні технології дають можливість практично необмеженого доступу до наукових, науково-популярних, довідкових джерел будь-яких знань, які здатен опанувати кваліфікований юрист в обсязі мінімально необхідному для критичного дослідження висновку експерта з питань, що виникають у сфері кримінального судочинства. Зрештою, там де це необхідно суддя може розглянути питання про залучення незацікавлених фахівців, які мають міцні методологічні та наукові навички, щоб допомогти йому в питаннях, пов'язаних з визначенням, чи є конкретний метод надійним та дійсним². Така можливість передбачена ст. 360 КПК України.

У багатьох закордонних юрисдикціях до експерта ставились і продовжують ставитись як до спеціального свідка, враховуючи особливості його ролі³. Насамперед це стосується судових систем країн загального права, де кожна сторона може покликатися на думку будь-якого фахівця та клопотати про його допит як експерта.

¹ Allen, R. J. (2013). The conceptual challenge of expert evidence. *Discusiones Filosóficas*, 14 (23), p. 51. URL: <http://www.scielo.org.co/pdf/difil/v14n23/v14n23a03.pdf>

² Koehler, J. J. (2018). How Trial Judges Should Think About Forensic Science Evidence. *Judicature*, 102 (1), p. 35. URL: <https://judicature.duke.edu/wp-content/uploads/2019/11/JUDICATURE102.1-KOEHLER-2.pdf>

³ Nogel, M. (2018). Az igazságügyi szakértői vélemények hiteltérdemlősége a büntetőeljárásban [The credibility of forensic expert opinions in criminal proceedings] (p. 47). (Doctor's thesis). Pécsi Tudományegyetem. Pécs. URL: <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/nogel-monika/nogel-monika-muhelyvita-ertekezes.pdf>

Прецедентне право не містить вимоги до організації чи окремої особи бути акредитованою за будь-яким національним або міжнародним стандартом, перш ніж результати, які вони отримують, будуть прийнятними як докази¹. Освіта, навчання та формальна кваліфікація можуть свідчити про досвід, але не є обов'язковими для його визначення².

Така свобода у виборі сторонами експертів щоразу ставить суд перед проблемою перевірки кваліфікації (компетенції) залученого ними спеціаліста для його допуску до участі у справі як експерта. З іншого боку, за відсутності необхідної ясності наукових стандартів валідності та методик судової експертизи і необхідності оцінки конкретних методів експертного дослідження, судді стикаються з суттєвими складнощами при перевірці наукової обґрунтованості висновків експерта³.

Завдання вітчизняних суддів щодо цієї проблеми спрощується державним регулюванням судово-експертної діяльності. По-перше, судовими експертами в Україні можуть бути лише особи, які мають вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста,

¹ Forensic Science Regulator. (2013). *Information, Legal Obligations*. (FSR-I-400, Issue 2). Birmingham, U. K., p. 51. URL:https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269812/LegalObligationsIssue2.pdf

² Roberts, P. (2015). Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis, *Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences B*, 370 (1674), 1-11. DOI: 10.1098/rstb.2014.0256

³ Executive Office of the President President's Council of Advisors on Science and Technology (2016). *Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison Methods*: reported to the President. Washington, D.C., p. 1 URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensic_science_report_final.pdf

пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності¹.

По-друге, Міністерством юстиції України з метою створення інформаційного фонду наявності судово-експертних методик, які атестовані та рекомендовані до впровадження в експертну практику, ведеться Реєстр методик проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних)². Атестація полягає в оцінці звіту про наукову роботу, виконану з метою розроблення методик, шляхом проведення їх рецензування та апробації. Результати атестації методик розглядаються науковими радами спеціалізованих установ, які діють відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»³.

Тож перевірку компетентності судового експерта, наявності у нього необхідних знань чи досвіду у відповідній сфері діяльності та надійності використаних ним методик здебільшого можна вважати формальним аспектом оцінки наукової обґрунтованості його висновку.

Результатом оцінки висновку експерта судом може стати один з таких умовиводів⁴:

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 28, ст.232; із змінами станом на 01.08.2022. Стаття 10.

² Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз. : Наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 р. за № 1666/5. (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 27.01.2020 № 283/5) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text>

³ Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : Постанова Кабінету міністрів України від 02.11.2008 р. № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text>. Пункт 7

⁴ Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007. С. 174.

а) висновок експерта повний та обґрунтований і такий, що має значення для справи;

б) висновок недостатньо ясний або неповний і потребує допиту експерта чи проведення додаткової експертизи;

в) висновок експерта необґрунтований або сумнівний з погляду його правильності, суперечить іншим доказам і вимагає проведення повторної експертизи чи інших процесуальних дій з метою його перевірки.

Таким чином, процесуальними засобами перевірки результатів експертного дослідження є призначення нової експертизи (ст. 332 КПК України), допит експерта (ст. 356 КПК України), консультації та роз'яснення спеціаліста (ст. 360 КПК України), проведення інших судових дій.

Слід зазначити, що нова експертиза, яка призначається судом, за послідовністю є наступною після первинної експертизи, яка перевіряється, а за змістом є додатковою або повторною. Хоча такі експертизи не вказані у чинному КПК України, вони передбачені нормативними актами, які регулюють судово-експертну діяльність.

Експертиза є додатковою, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи¹.

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (в редакції Наказу від 15.08.2022 № 1872/5). Пункт 1.2.14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

В ухвалі про призначення додаткової експертизи суду необхідно зазначати, які висновки експерта суд вважає неповними чи неясними або які обставини зумовили необхідність розширення експертного дослідження. У випадках, коли виникає необхідність провести дослідження нових об'єктів або щодо інших обставин справи, суд призначає нову експертизу, яка не є додатковою¹. Додаткову експертизу доцільно доручити тому експерту, який проводив первинну.

Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз)². На відміну від додаткової експертизи, проведення якої може бути доручено тому самому або іншому експертові, повторна експертиза доручається тільки іншому експертові або експертам. Такого припису в кримінальному процесуальному законі немає, але цілком очевидно, що один і той же експерт не може дати іншого висновку ніж попередній.

За змістом ч. 2 ст. 332 КПК України експертиза (повторна за своїм змістом) призначається судом незалежно від наявності клопотання сторін у разі, коли (ст. 332 КПК України):

¹ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997 р. П. 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення 10.10.2022).

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (в редакції Наказу від 15.08.2022 № 1872/5). Пункт 1.2.14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені протиріччя;

2) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим;

3) висновок експерта суперечить іншим матеріалам справи;

4) висновок експерта викликає обґрунтовані сумніви в його правильності,

Вважаємо, що повторна експертиза може призначатися також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення та проведення експертизи: наявні обставини, що виключають участь експерта в кримінальному провадженні, експерт не попереджений про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку, висновок не підписаний експертом тощо.

Цією ж нормою передбачено право суду за власною ініціативою призначити стаціонарну судово-психіатричну експертизу у разі необхідності здійснення за особою тривалого спостереження та дослідження (ч. 2 ст. 509 КПК України). Водночас ст. 362 КПК України передбачено, що якщо під час судового розгляду будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, суд постановляє ухвалу про зміну порядку розгляду і продовжує судовий розгляд згідно з правилами, передбаченими главою 39 цього Кодексу. Очевидно, що такі підстави можуть виникнути лише за результатами проведеної судом судово-психіатричної експертизи. Системний аналіз положень ст. ст. 332, 509 КПК України свідчать про те, що в цьому випадку експертиза може бути як первинною,

додатковою або повторною. При цьому суд, як виключення із загального правила, може призначити первинну чи додаткову експертизу й за власною ініціативою. З огляду на це бажано доповнити п. 2 ч. 2 ст. 332 КПК України посиланням на ст. 362 КПК України.

Призначаючи повторну експертизу суд має належним чином мотивувати прийняте рішення, зазначивши в ухвалі, які положення первинної експертизи є необґрунтованими, наявність яких обставин ставить під сумнів достовірність висновків, у чому полягає суперечливість висновків, наскільки недосконалі застосовані при дослідженні наукові методи. При цьому експерту мають надаватися первинна експертиза, а також, за необхідності, нові матеріали¹.

Переконані, що в переважній більшості випадків розв'язанню питання щодо призначення додаткової або повторної експертизи має передувати допит експерта, який може розтлумачити окремі положення свого висновку, що уявляються учасникам судового провадження або суду неповними чи суперечливим. Якщо ж цього не сталося, експерт зможе сприяти суду в оптимізації кола експертних завдань, відборі об'єктів дослідження, визначенні виду експертизи та місця її проведення. Слід також зауважити, що за змістом п. 1 ч. 2 ст. 332 КПК України призначенню повторної експертизи за наявності кількох конкурентних висновків попередній допит їх авторів є обов'язковим.

¹ Рахунов Р. Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе. М. : Госюриздат, 1953. С. 123.

2.4. Допит експерта та використання експертного висновку судом

Висновок експерта надається замовнику експертизи в письмовій формі, але за клопотанням сторін або за ініціативою суду експерта може бути викликано для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку (ст. 356 КПК України). В юридичній літературі не існує єдиної думки щодо необхідності виклику експерта для допиту в судовому засіданні. На думку А. Я. Паліашвілі, допит експерта в судовому засіданні хоча й сприяє всебічному дослідженню його висновку, але не є обов'язковим, оскільки безпідставне відволікання експерта від роботи, не сприяє встановленню істини у справі та шкодить оперативності правосуддя¹.

Звісно, запрошувати експерта лише задля того, щоб він під присягою підтвердив свій висновок неприпустимо. Виклик на допит до суду експерта доцільний лише у випадку, коли для оцінки обґрунтованості його висновку, перевірки правильності використання експертних методик, наведених у дослідницькій частині розрахунків та інших даних, необхідне відповідне роз'яснення².

З іншого боку, коли експерти звикають до того, що їхні висновки не заперечуються, розуміння необхідності повного документування процесу дослідження та обґрунтування своєї думки може притуплюватися. Навіть коли експертний висновок не містить

¹ Палиашвили А. Я. Экспертиза в суде по уголовным делам. М. : Юридическая литература, 1973. С. 57-61.

² Экспертизы в судебной практике : учебник / В. И. Гончаренко, В. Е. Бергер, Т. В. Варфоломеева и др. Киев. : Вища школа, 1987. 200 с.

значної непослідовності, відмова стороні, яка не брала жодної участі у проведенні експертизи й не могла поставити експерту запитання до завершення роботи над висновком, у допиті експерта в судовому засіданні може бути розцінена як порушення права на справедливий суд, оскільки вважається, що допит міг би виявити наявні конфлікти інтересів або недостатність наданих експерту доказів чи недоліки методики дослідження¹.

Прибуття до суду експерта забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик (ч. 2 ст. 327 КПК України). З огляду на це виникає питання стосовно допустимості позасудового спілкування з експертом ініціатора його допиту, що може бути виправданим з тактичного погляду. Закон будь-яких застережень щодо цього не має, тому інструктаж експерта, особливо в разі відсутності у нього достатнього досвіду участі в судовому допиті, може бути корисним, але має певні рамки, для визначення яких варто звернутися до досвіду країн англо-американської правової сім'ї, де мало яка судова справа закінчується без допиту експерта.

Суди Англії та Уельсу, наприклад, виходять з того, що підготовка осіб, які мають виступати в суді як експерти, зазвичай охоплює роль і відповідальність свідків-експертів і практичні питання, пов'язані з цією роллю. Не виключається проведення досудових заходів для ознайомлення свідка, якого планується допитати як експерта, зі структурою суду, ймовірною послідовністю допиту та збалансованою оцінкою різних обов'язків окремих

¹ Ходорковський і Лебедев проти Росії. Рішення від 25.7.2013 : Інформаційний бюлетень з практики Суду № 165. Липень 2013. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:\[%22001-179173%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:[%22001-179173%22])

учасників. Допустима розумна підготовка до надання показань, яка допоможе свідку (експерту) проявити максимум можливого під час майбутнього судового розгляду, покращити спосіб надання свідчень, скажімо, зменшивши нервові напруження, яке виникає через недосвідченість у процесі, розвинути здатності протистояти неминучому тиску під час перехресного допиту. Критичною особливістю такого навчання є те, що воно не повинно бути організовано в контексті будь-якого майбутнього допиту, а отже, воно не може мати на нього жодного впливу¹.

Якщо прибуття до суду експерта, який проводив експертне дослідження, неможливе протягом значного проміжку часу або й зовсім виключене, для роз'яснення спеціальних термінів, з'ясування змісту застосованих і наявності альтернативних методик, можливості й доцільності подальшого дослідження об'єктів експертизи з урахуванням даних, одержаних під час судового розгляду, суд може вдатися до консультації іншого спеціаліста відповідної кваліфікації (ст. 360 КПК України).

Однак у разі, коли необхідні роз'яснення щодо обґрунтованості обраних методик, окремих положень висновку, його характеру, наявності у ньому протиріч або доповнення висновку додатковими аргументами, інформацією про встановлені в результаті дослідження факти тощо, допит будь-якого іншого експерта, окрім автора висновку, недопустимий. У таких випадках суд має

¹ Forensic Science Regulator. (2013). *Information, Legal Obligations*. (FSR-I-400, Issue 2). Birmingham, U. K., pp. 100-112. URL:https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269812/LegalObligationsIssue2.pdf

обговорити питання про призначення додаткової чи повторної експертизи.

При проведенні комісійної експертизи, за умови, що експертна комісія дійшла солідарного висновку, для допиту бажано викликати провідного експерта, який організовував роботу комісії. Якщо ж думки фахівців розійшлися, і кожен експерт склав власний висновок, допитуватися має кожен член експертної комісії. При дослідженні висновків комплексної експертизи, наданих спеціалістами в різних галузях знання, допитується експерт, висновок якого вимагає роз'яснення.

Чинне законодавство відносить показання експерта до процесуальних джерел доказів (ч. 1 ст. 95 КПК України). До початку допиту експерта головуючий встановлює його особу, приводить до присяги та попереджає про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. Порядок допиту експерта схожий з отриманням показань свідка, його тактика характеризується відсутністю етапу вільної доповіді. Допит починається із запитань, які ставлять перед експертом учасники судового розгляду в передбаченій законом послідовності.

Першою експерта допитує сторона, за зверненням якої проводилась експертиза. Якщо експертиза була призначена за ініціативою суду, першою експерту ставить запитання особа, за клопотанням якої проводиться допит. Після допиту експерта сторонами йому можуть бути поставлені запитання іншими учасниками судового провадження, а також головуючим та суддями.

Закон не згадує про перехресний допит експерта, але в умовах змагального процесу доречність застосування цього методу допиту, як одного з основних ознак справедливого судочинства, нам

уявляється абсолютно очевидною. Змагальність передбачає, що доказові конструкції обвинувачення (зокрема й ті, що включають докази судової експертизи) в принципі відкриті для деконструкції за допомогою енергійного, добре поінформованого перехресного допиту¹.

Предмет допиту експерта включає перевірку наявності у нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань: освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо; обґрунтованості використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; переконливості наукової аргументації та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; правильності застосування принципів і методів до фактів кримінального провадження; інших обставин і фактів, що стосуються достовірності висновку.

З метою доведення або спростування достовірності висновку експерта сторони мають право надавати суду відомості, які стосуються знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта. Водночас експерту не можуть ставитися запитання, не пов'язані з предметом дослідження.

Під час допиту експерт вправі користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, що використовувалися ним під час експертного дослідження. За необхідності суд повинен надати експерту можливість підготуватися до відповіді на поставлене запитання.

¹ Roberts, P. (2015). Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis. *Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences B*, 370 (1674), p. 9. DOI: 10.1098/rstb.2014.0256

Суд має право призначити одночасний допит двох або більше експертів для з'ясування причин розбіжностей у їхніх висновках щодо одних і тих самих обставин. У разі коли для допиту викликані експерти, які проводили первинне й повторне дослідження, першим доцільно допитувати експерта, котрий проводив повторну експертизу, оскільки він може пояснити розходження у висновках, а експерт, який проводив первинне дослідження може з ним погодитися і в цьому випадку суд досягне мети, задля якої запрошував експертів¹.

Щоб свідчення експерта принесли плоди, він повинен бути комунікатором, популяризатором, завжди підтримувати досить повільний мовний потік і контролювати свої емоції, і це у часто перезбудженій обстановці, коли він є жертвою агресивного адвоката, який допікає його явно підступними питаннями, відповіді на які можуть мати серйозні наслідки як для результату справи, так і для його власної репутації. Тому важливим елементом професійної підготовки будь-якого експерта слід вважати навчання його психологічним основам тактики судового допиту, для чого потрібне розроблення спеціальних програм, аби не трапилося так, що той, хто вміє викладати наукову істину, виявляється алергічним на публіку, дратується тим, що його вивели з його лабораторії, щоб показати себе в суді; що він не може залишити свій герметичний словник на користь повсякденного².

¹ Шляхов А. Р. Судебная экспертиза : организация и проведение: учебное пособие. М. : Юридическая литература, 1979. С. 99.

² Patenaude, P. (1996-1997). De l'expertise judiciaire dans le cadre du procès criminel et de la recherche de la vérité : quelques réflexions. [Forensic expertise in the context of the criminal trial and the search for the truth: some thoughts]. *Revue de droit*, 27(1-2), pp. 14-15. URL:<https://doi.org/10.17118/11143/12850>

Останнім етапом проведення судової експертизи є використання висновку експерта, що розглядається як етап доказування, який полягає в логічному й тактичному оперуванні доказами з метою виконання завдань кримінального судочинства¹. Суддя має використовувати висновок експерта для висунення, перевірки та обґрунтування версій, провадження судових дій, а результати його використання повинні знайти віддзеркалення в кінцевому рішенні суду².

Підсумовуючи, зазначимо, що в міру того, як кримінальні розслідування та судові процеси стають все більш складними та технічними, суддям доводиться брати участь у вирішенні цілої низки наукових питань. Завдання судової влади полягає в тому, щоб скористатися перевагами роботи, що проводиться у широкій науковій спільноті, для покращення використання в суді криміналістики, знання якої можуть сприяти як глибшому розумінню судами ключових методів та концепцій, так і потенціалу для прийняття більш обґрунтованих судових рішень³. Реалізація цього завдання вимагає:

1) залучення до підготовки та підвищення кваліфікації суддівських кадрів фахівців у сферах криміналістики та судової експертизи;

2) залучення у спірних випадках для оцінки наукової обґрунтованості результатів складних експертних досліджень

¹ Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 6.

² Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.0. М., 1965. С. 37.

³ Garrett, B. L., Gardner, B. O., Murphy, E. & Grimes, P. (2021). Judges and Forensic Science Education: A National Survey. *Forensic Science International*, 321 (4), p. 23. DOI:10.1016/j.forsciint.2021.110714

незалежних спеціалістів у галузі знання, якого стосується проведена експертиза;

3) запровадження внутрішньої спеціалізації суддів;

4) усвідомлення професійними представниками сторін того, що змагальне судочинство насамперед на них покладає тягар обґрунтування належності, допустимості, достовірності доказів, зокрема демонстрації та аргументації надійності наданих сторонами експертних висновків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. М.: Норма, 2006. 480 с.
2. Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. М.: Юридическая литература, 1964. 223 с.
3. Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. М., 1965. 44 с.
4. Ароцкер Л. Е. Основные вопросы тактики и методики судебного разбирательства. Настольная книга судьи (рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции). М.: Юридическая литература, 1972. С. 150-171.
5. Арсеньев В. Д., Шляхов А. Р., Васенков В. А. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР по вопросам судебной экспертизы. М.: Юридическая литература, 1987. 288 с.
6. Белкин А. Р. Теория доказывания: научно-методическое пособие. М.: Норма, 1999. 429 с.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учебное пособие для вузов: в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юристъ, 1997. 560 с.
8. Благодир А. А., Благодир В. С. Відповідність відібрання зразків для проведення експертизи міжнародним стандартам. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 274-276. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/68.pdf (дата звернення 10.10.2022).

9. Бучинський Й. Про «посилення» гарантій незалежності судових експертів. *Юридична газета*. Online : 2018. 23 вересня. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/pro-posilennya-garantiy-nezalezhnosti-sudovih-ekspertiv.html> (дата звернення 10.10.2022).

10. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, Право, 2010. 168 с.

11. Волчецкая Т. С. Есть ли тактика в назначении экспертизы. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2006. Вип. 6. С. 16-22.

12. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М.: Госюриздат, 1950. 308 с.

13. Галкин В. М. Соотношение заключения эксперта с другими средствами доказывания в уголовном процессе. М., 1971. 47 с.

14. Гаухман Л. Нужна правовая экспертиза по уголовным делам. *Законность*. 2000. № 4. С. 21-24.

15. Демидова Т. В. Проблемные вопросы назначения судебных экспертиз. *Вестник экономической безопасности*. 2016. № 4. С. 29-32.

16. Дердюк Б. М., Коропецька С. О. Застосування примусу під час відібрання зрізкув у особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 274-276. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/70.pdf (дата звернення 10.10.2022).

17. Дулов А. В. Вопросы теории судебной экспертизы в советском уголовном процессе. Минск: Изд-во БГУ, 1959. 188 с.

18. Дятлов О., Михайленко Г. Особенности производства экспертизы в суде по уголовным делам. *Юстиция Беларуси*. 2001. № 2. С. 4-6.

19. Експертизи у судовій практиці / заг. ред. В. Г. Гончаренка; Київський НДІ судових експертиз, Академія адвокатури України. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 386 с.

20. Зайцева Е. А. Концепция развития института судебной экспертизы в условиях состязательного уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09, 2008. 52 с.

21. Зотов Д. В. Правовая экспертиза в уголовном судопроизводстве: от легализации к процессуальной регламентации. Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2015. 86 с.

22. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : Наказ Міністра внутрішніх справ України від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 10.10.2022).

23. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (в редакції Наказу № 1872/5 від 15.08.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 10.10.2022).

24. Клевцов В. В. Понятие специальных знаний в уголовном судопроизводстве. *Судебная экспертиза*. 2009. № 3. С. 107-115.

25. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007. 521 с.

26. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. 888 с.
27. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис.... доктора юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 38 с.
28. Комар Ю. М. Актуальні питання визначення поняття «спеціальні знання» в криміналістиці. *Проблеми та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики* : матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 жовтня 2020 року). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 246-250.
29. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
30. Корж В. П. Криміналістичне обґрунтування та доказове значення висновку експерта в суді. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 28-32.
31. Корухов Ю. Г. Допустимы ли правовые и юридические экспертизы в уголовном процессе. *Законность*. 2000. № 1. С. 39-40.
32. Криминалистика: учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. М.: НОРМА, 2003. 973 с.
33. Криминалистика: учебник / под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Волынского. М.: Спарк, 1998. 543 с.
34. Криминалистика : учебник / отв. ред. С. П. Митричев, Н. А. Селиванов, М. П. Шаламов. М.: Юридическая литература, 1973. 536 с.
35. Криміналістика / ред. В. Ю. Шепітько. Харків : Право, 1998. 375 с.

36. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. 188 с.

37. Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография. М.: Юрлитинформ, 2009. 224 с.

38. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 22 с.

39. Легких К. В. Загальнонаукові та процесуальні питання проведення судової правової експертизи в судочинстві України : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 21 с.

40. Логвинец Е. А., Каторгина Н. П. Актуальные вопросы классификации форм использования специальных знаний. *Проблемы в российском законодательстве*. 2013. № 5. С. 196-200.

41. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : «К.І.С.», 2010. 576 с.

42. Малюська Д.: Краща модель для розвитку судової експертизи – створення окремого органу виконавчої влади. *Interfax-Україна. Інформаційне агентство*. 2021. 30 серпня. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/764898.html> (дата звернення: 10.10.2022).

43. Мирошніченко Ю. М. Зміст і порядок подання доказів під час судового розгляду кримінальних справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2021. № 52. С. 90-93.

44. Мирошніченко Ю. М. Про детермінанти тактики суду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного*

гуманітарного університету: Серія «Юриспруденція». Вип. 35. Т. 2. 2018. С. 84-87.

45. Навроцький В. О. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: https://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf (дата звернення: 10.10.2022).

46. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания». *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: Вища школа, 1980. Вып. 21. С 37-42.

47. Назначение и производство судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов / отв. ред. Г. П. Аринушкин, А. Р. Шляхов. М.: Юридическая литература, 1988. 320 с.

48. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. за № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 15.08.2022 № 3430/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>; (дата звернення: 10.10.2022).

49. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 3 т. Т. 1. Общая часть. М.: Волтерс Клувер, 2007. 736 с.

50. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе : научно-практическое пособие. М.: Проспект, 2001. 144 с.

51. Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам: учебное пособие. М.: Юрист, 1995. 64 с.

52. Откідач Г. До питання про пожежно-технічну експертизу. *Право України*. 2002. № 4. С. 96-99.

53. Палиашвили А. Я. Экспертиза в суде по уголовным делам. М.: Юридическая литература, 1973. 142 с.

54. Пархоменко Н. М. Науково-правова експертиза: доктринальні та законодавчі виміри. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 77-82.

55. Переліки рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз: Наказ Міністерства юстиції України від 18.02.2022 р. N 549/5. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30115> (дата звернення 10.10.2022).

56. Плесовских Ю. Г. «Правовая судебная экспертиза» в адвокатской практике. *Адвокатская практика*. 2009. № 4. С. 7-8.

57. Погрібний І. Доказове значення висновку експерта у кримінальному процесу України: теоретична складова. *Міжнародні та національні аспекти вдосконалення правоохоронної та судово-експертної діяльності в умовах глобалізації*: мат. міжн. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26 листопада 2021 р.). Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 72-76.

58. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: Постанова Кабінету міністрів України від 02.11.2008 р. № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.10.2022).

59. Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експерти: Наказ Міністра юстиції України від 02.10.2008 р. № 1666/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення 10.10.2022)

60. Постанова Верховного Суду від 07.08.2019 р. (справа № 555/456/18; провадження № 51-2676км19). URL: <https://>

court.sinko.me/document/83617115_7bf45ac4 (дата звернення 10.10.2022).

61. Постанова колегії суддів Верховного Суду від 10.02.2022 р. (справа № 163/2245/17 ; провадження № 51 3890км20). URL: https://zakon.cc/court/document/read/103283297_997c479c (дата звернення 0.10.2022).

62. Постика В. И. Оценка и использование заключения эксперта-криминалиста. Одесса: Одесский государственный университет, 1977. 48 с.

63. Пояснювальна записка до проекту Закону України від 22.11.2021 р. N 6284-3 Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI06468A> (дата звернення: 10.10.2022).

64. Практика ЕСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/koli-vidomcha-sudova-ekspertiza-porushuye-pravo-na-spravedlivij-sud/> (дата звернення: 10.10.2022).

65. Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи. методичні рекомендації для практичних підрозділів / О. В. Лускатов та ін. Дніпро, 2017. 36 с.

66. Про затвердження Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді: Постанова Пленуму Верховного Суду від 02.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001780-18#Text> (дата звернення 10.10.2022)

67. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 2-3, ст. 12.

68. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 28, ст.232; із змінами станом на 01.08.2022.

69. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997; із змінами, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25.05.1998 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення 10.10.2022).

70. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення експертизи з питань права: Проект Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1255> (дата звернення: 10.10.2022).

71. Рахунов Р. Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе. М.: Госюриздат, 1953. 263 с.

72. Россинская Е. Р. Концепция судебно-нормативных экспертиз как основа использования специальных юридических знаний в судебно-экспертной деятельности. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2015. № 2 . С. 149-152.

73. Россинская Е. Р., Галяшина Е. И. Настольная книга судьи: судебная экспертиза. М.: Проспект, 2010. 464 с.

74. Россинская Е. Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. *Журнал российского права*. 2001. № 5. С. 32-43.

75. Россинская Е. Р. Судебная юридическая (правовая) экспертиза: за и против с позиции современной судебной экспертологии. *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина*. 2016. № 8 (24). С. 56-69.
76. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. М.: Городец, 1999. 368 с..
77. Селіванов А. О. Проблема запровадження в судовий процес правової експертизи. *Право України*. 2002. № 8. С. 32-34.
78. Семчик В., Поливодский А. В споре рождается экспертиза. *Юридическая практика*. № 41 (720). 2011. 11 октября. С. 21.
79. Степанов В. В., Шапиро Л. Г. Концептуальные проблемы понятия специальных знаний в уголовном судопроизводстве. *Вестник криминалистики*. 2004. Вып. 4 (12). С. 4–15.
80. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 2. М.: Наука, 1970. 516 с.
81. Судебно-медицинская экспертиза : справочник для юристов / И. В. Виноградов, А. С. Гладких, Е. А. Красовская, В. Н. Крюков и др. М.: Юридическая литература, 1985. 320 с.
82. Тактика следственных действий : учеб. пособие / под ред. В. И. Комиссарова. Саратов : Саратовская государственная академия права, 2000. 200 с.
83. Тарасов Л. Л., Шарипова Л. Р. «Правовые заключения» экспертов и специалистов в российском судопроизводстве. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Право*. 2017. Т. 8. Вып. 4. С. 430-442.
84. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. М.: Юридическая литература, 1973. 736 с.

85. Треушников М. К. Судебные доказательства. М.: Городец, 1997. 320 с.

86. Туленев А. И. Понятие форм использования специальных знаний и их классификация. *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова*. 2013. № 4. С. 166-171.

87. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. Санкт-Петербург : Альфа, 1996. 607 с.

88. Ходорковський і Лебедев проти Росії. Рішення від 25.7.2013 : Інформаційний бюлетень з практики Суду № 165. Липень 2013. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-179173%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-179173%22]}) (дата звернення 10.10.2022)

89. Чепа М.-Л. А. Про предмет і об'єкт судової психологічної експертизи. *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами*: 2007. № 3 (5). С. 290-299.

90. Шапиро Л. Г. Специальные знания в уголовном судопроизводстве и их использование при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар. 2008. 51 с.

91. Шепитько В. Ю. Криміналістика: курс лекцій. Харків : Одиссей, 2006. 367 с.

92. Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. Иркутск: Изд-во Иркутского университета 1978. 190 с.

93. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. М. : Юридическая литература, 1979. 123 с.

94. Щербаковський М. Г. Види та сутність судово-експертних ситуацій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 3. С. 178-186.

95. Щербаковський М. Г. Консультаційна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Київ, 2017. Вып. 62. С. 43–51.

96. Щербаковський М. Г. К вопросу о тактике проведения судебных экспертиз. *Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии*: матер. межд. науч.-практ. конф. (Симферополь-Алушта, 20-21 сентября 2007 г.). Симферополь : Диайпи, 2007. С. 118-123.

97. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

98. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие. Харьков : Эспада, 2005. 544 с.

99. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 40 с.

100. Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. М. : Юридическая литература, 1967. 152 с.

101. Эксархопуло А. А. Криминалистическая экспертиза материалов уголовных дел. М.: Юрайт, 2021. 395 с.

102. Эксархопуло А. А. Криминалістика как область специальных познаний в расследовании преступлений. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Спарк, 2002. Вып. 2 (4). С. 8-14.

103. Эксархопуло А. А. Специальные познания в уголовном процессе и их нетрадиционные формы. *Вестник криминалистики*. Вып. 2. 2001. С. 23-28.

104. Якимович Ю. К. Использование специальных знаний в криминалистике и уголовном судопроизводстве. *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 3. Гісторыя. Эканоміка. Права*. 2014. № 3. С. 100-103.

105. Allen, R. J. (2013). The conceptual challenge of expert evidence. *Discusiones Filosóficas*, 14 (23), 41–65. URL: <http://www.scielo.org.co/pdf/difil/v14n23/v14n23a03.pdf> (дата звернення 10.10.2022).

106. Committee on Identifying the Needs of the Forensic Science Community, Committee on Science, Technology, and Law Policy and Global Affairs, Committee on Applied and Theoretical Statistics, Division on Engineering and Physical Sciences. (2009). *Strengthening forensic science in the United States: a path forward: summary* (228091). Washington, D.C. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf> (дата звернення 10.10.2022).

107. De Luca, S., Navarro, F. & Cameriere, R. (2013). La prueba pericial y su valoración en el ámbito judicial español [Expert evidence and its assessment in the Spanish judicial field]. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 15-19, 19:1-19:14. URL: <http://criminnet.ugr.es/recpc/15/recpc15-19.pdf> (дата звернення 10.10.2022).

108. Executive Office of the President President's Council of Advisors on Science and Technology (2016). *Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison*

Methods: reported to the President. Washington, D.C.
URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensic_science_report_final.pdf (дата звернення 10.10.2022).

109. Expert Legal Testimony. (1984). *Harvard Law Review*, 97(3), 797–814. URL: <https://doi.org/10.2307/1340898> (дата звернення: 10.10.2022).

110. Federal Rules of Evidence. Rule 702. Testimony by Expert Witnesses. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_702 (дата звернення 10.10.2022).

111. Forensic Science Regulator. (2013). *Information, Legal Obligations*. (FSR-I-400, Issue 2). Birmingham, U. K. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269812/LegalObligationsIssue2.pdf (дата звернення 10.10.2022).

112. Franjić, S. (2018). Legal aspects of Forensics. *Forensic Science Today*, 4(1), 9-17. DOI: <http://dx.doi.org/10.17352/fst.000011> . (дата звернення 10.10.2022)

113. Garrett, B. L., Gardner, B. O., Murphy, E. & Grimes, P. (2021). Judges and Forensic Science Education: A National Survey. *Forensic Science International*, 321 (4). DOI:10.1016/j.forsciint.2021.110714 (дата звернення 10.10.2022).

114. Grimm, P. W. (2018). Challenges Facing Judges Regarding Expert Evidence in Criminal Cases. *Fordham Law Review*, 86 (4), 1601-1615. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol86/iss4/5> (дата звернення 10.10.2022).

115. Hadley-Piggin, J. (2016). Expert evidence: the roles and responsibilities of the expert witness. *Keystone Law*.

URL:<https://www.keystonelaw.com/keynotes/expert-evidence-the-roles-and-responsibilities-of-the-expert-witness> (дата звернення 10.10.2022).

116. Jalloh v Germany : ECHR, (App. no 54810/00), 11 July 2006. URL: https://www.hr-dp.org/files/2013/09/08/CASE_OF_JALLOH_v._GERMANY_.pdf (дата звернення 10.10.2022).

117. Kenneth, J. F. Use of experts in common law jurisdictions. *International Bar Association*. URL:<https://www.ibanet.org/article/E66EA8E9-5BB5-483B-8443-33D81E2049E2> (дата звернення 10.10.2022).

118. Koehler, J. J. (2018). How Trial Judges Should Think About Forensic Science Evidence. *Judicature*, 102 (1), 29-38. URL:<https://judicature.duke.edu/wp-content/uploads/2019/11/JUDICATURE102.1-KOEHLER-2.pdf> (дата звернення 10.10.2022).

119. Lvovsky, A. (2021) Rethinking Police Expertise. *Yale Law Journal*, 131 (2), p. 484. URL: <https://ssrn.com/abstract=3827315> (дата звернення 10.10.2022).

120. Martorelli, J. P. (2017). La Prueba Pericial Consideraciones sobre la prueba pericial y su valoración en la decisión judicial [The Expert Evidence Considerations on the expert evidence and its assessment in the judicial decision]. *Derechos en acción*, 4, 130-139. DOI: <https://doi.org/10.24215/25251678e051>. (дата звернення 10.10.2022)

121. Nogel, M. (2018). Az igazságügyi szakértői vélemények hiteltérdemlősége a büntetőeljárásban [The credibility of forensic expert opinions in criminal proceedings]. (Doctor's thesis). Pécsi Tudományegyetem. Pécs. URL: <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/nogel-monika/nogel-monika-muhelyvita-ertekezes.pdf> (дата звернення 10.10.2022).

122. Patenaude, P. (1996-1997). De l'expertise judiciaire dans le cadre du procès criminel et de la recherche de la vérité : quelques réflexions. [Forensic expertise in the context of the criminal trial and the search for the truth: some thoughts]. *Revue de droit*, 27(1-2), 1-47. URL:<https://doi.org/10.17118/11143/12850> (дата звернення: 10.10.2022).

123. Roberts, P. (2015). Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis, *Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences* B, 370 (1674), 1-11. DOI: 10.1098/rstb.2014.0256. (дата звернення 10.10.2022)

124. Simon, B. (2016). Az igazságügyi szakértés egyes kérdései a büntetőeljárásban, különös tekintettel az informatikai szakterületre [Certain issues of judicial expertise in criminal proceedings, with particular regard to the IT field]. *Belügyi Szemle*, 64(7-8), 87-105. URL:<https://doi.org/10.38146/BSZ.2016.7-8.9> (дата звернення: 10.10.2022).

125. Singh, A. Admissibility and Relevancy of Expert Evidence. *Legal Service India. E-journal*. URL:<https://www.legalserviceindia.com/legal/article-1205-admissibility-and-relevancy-of-expert-evidence.html> (дата звернення 10.10.2022).

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	1
ГЛАВА 1. ПОНЯТТЯ, ФОРМИ І ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	
1.1. Визначення поняття «спеціальні знання» в контексті кримінального провадження.....	4
1.2. Форми використання спеціальних знань.....	21
1.3. Тактика використання спеціальних знань.....	26
ГЛАВА 2. ТАКТИКА І ТЕХНОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ	
2.1. Загальні положення тактики проведення експертизи в суді.....	29
2.2. Підготовка, призначення та проведення експертизи під час судового розгляду.....	34
2.3. Дослідження, перевірка та оцінка висновку експерта в судовому засіданні.....	58
2.4. Допит експерта та використання експертного висновку судом.....	73
ЛІТЕРАТУРА.....	81